# Diyanet İşleri Başkanlığı Personelinin Deprem Deneyimleri ve Başa Çıkma Yöntemleri: Nitel Bir Araştırma

*Earthquake Experiences and Coping Strategies among Personnel of the Presidency of Religious Affairs: A Qualitative Study*

**Merve ALTINLI MACIĆ**

ORCID: 0000-0002-7876-2908 | ROR ID: https://ror.org/00dbd8b73 | E-Posta: merve.altinlimacic@deu.edu.tr

Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

Dokuz Eylul University, Faculty of Theology, Psychology of Religion, İzmir, Türkiye

**Ümmügülsüm SATILMIŞ**

ORCID: 0000-0002-2940-7379 | E-Posta: gulsummstlms@gmail.com

Bağımsız Araştırmacı, İzmir, Türkiye

Independent Researcher, İzmir, Türkiye

## Atıf Bilgisi | Citation

Altınlı Macıć, Merve. Satılmış, Ümmügülsüm. "Diyanet İşleri Başkanlığı Personelinin Deprem Deneyimleri ve Başa Çıkma Yöntemleri: Nitel Bir Araştırma.". Dini Araştırmalar 71 (Haziran 2026), 557-606. https://doi.org/10.15745/da.1879007

Altınlı Macıć, Merve. Satılmış, Ümmügülsüm. "Earthquake Experiences and Coping Strategies among Personnel of the Presidency of Religious Affairs: A Qualitative Study." Religious Studies 71 (June 2026), 557-606. https://doi.org/10.15745/da.1879007

## Makale Bilgileri

Geliş Tarihi | Date of Submission: 1 Şubat 2026
Kabul Tarihi | Date of Acceptance: 29 Haziran 2026
Yayım Tarihi | Date of Publication: 30 Haziran 2026

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Date of Publication: Double anonymized - Two External

Benzerlik Taraması: Yapıldı – İntihal.net

Plagiarism Checks: Yes – İntihal.net

Etik Beyan: Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to during the preparation of this study and that all studies used are cited in the bibliography.

Etik Kurul İzni: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 04.04.2023 tarihli (2023/08-04) etik onay alınmıştır

Ethics Committee Approval: Ethical approval was obtained from the Ethics Committee of Izmir Katip Çelebi University on April 4, 2023 (2023/08-04).

Yapay Zekâ Bildirimi: Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zekâ destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir

Declaration of AI Use: The author declared that no AIassisted technologies were used in the creation of this article.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Etik Bildirim: diniarastimalar98@gmail.com

Complaints: diniarastimalar98@gmail.com

**Öz**

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında sahada görevlendirilen Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin deprem deneyimlerini, başa çıkma yöntemlerini ve depremzedelerin manevi ihtiyaçlarına ilişkin gözlemlerini fenomenolojik desen ile incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma grubunu, amaçlı örnekleme ve kartopu tekniği ile belirlenen, yaşları 28–58 arasında değişen toplam 14 katılımcı oluşturmuştur (1 müftü, 1 vaiz, 3 imam-hatip, 1 din hizmetleri uzmanı, 1 manevi danışman, 1 şoför ve 6 Kur'an kursu öğreticisi). Veriler, uzman görüşü alınarak oluşturulan 15 soruluk yarı yapılandırılmış mülakat formu aracılığıyla Nisan-Haziran 2023 döneminde yüz yüze toplanmış; görüşmeler ortalama 30–35 dakika sürmüştür. Etik kurul onayı alınmış, ses kayıtları transkribe edilmiş ve gizlilik amacıyla katılımcılar K1-K14 kodlarıyla ifade edilmiştir. Veriler, tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiş ve analiz sonucunda 3 ana tema ve toplam 12 alt tema belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçları, saha öncesi deneyimler ana teması altında katılımcıların yoğun kaygı, üzüntü, yetersiz kalma endişesi ve bazı fiziksel belirtiler yaşadıklarını göstermektedir. Araştırma bulgularına göre başa çıkma stratejileri temasında katılımcılar arasında en belirgin eğilimin, dua, tevekkül, sabır, kabullenme ve Kur'an okuma gibi pozitif dinî başa çıkma biçimlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra problem odaklı (hazırlık, materyal temini) ve duygu odaklı (sosyal destek, sohbet, yürüyüş) stratejilerin de kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Sahada uygulamaları ana temasında hizmetler ağırlıklı olarak cenaze işlemleri, manevi destek faaliyetleri ve çocuklara yönelik etkinlikler etrafında şekillenmiştir. Depremzedelerin depremi kader, imtihan veya ilahî uyarı gibi dinî çerçevelerle ya da doğal bir olay olarak anlamlandırdıkları; bazı durumlarda suçluluk ve kendini sorgulama eğilimlerinin tecrübe edildiği tespit edilmiştir. Saha sonrası etkiler ana teması altında ise katılımcıların hem ikincil travmatik stres belirtileri hem de travma sonrası büyüme göstergelerini bildirdikleri bulgulanmıştır. Sonuç olarak bu çalışma, afet bağlamında manevi destek hizmetlerinin yanı sıra bu

hizmeti sunan personelin psikolojik ve manevi iyi oluşunu korumaya yönelik, eğitim ve süpervizyonu içeren bütüncül bir hazırlık ve izlem modeline ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

**Anahtar Kelimler**

Din Psikolojisi, Deprem, Başa Çıkma, İkincil Travmatik Stres, Travma Sonrası Büyüme

**Abstract**

This study aims to examine the earthquake experiences, coping strategies, and observations regarding the spiritual needs of earthquake survivors among the personnel of the Presidency of Religious Affairs who served in the field following the Kahramanmaraş-centered earthquakes of February 6, 2023, using a phenomenological design. The study group consisted of 14 participants aged between 28 and 58, selected through purposive and snowball sampling methods, including one mufti, one preacher, three imams, one religious services specialist, one spiritual counselor, one driver, and six Qur'an course instructors. Data were collected through face-to-face interviews conducted between April and June 2023 using a semi-structured interview form consisting of 15 questions developed with expert consultation. The interviews lasted approximately 30–35 minutes. Ethical approval was obtained, audio recordings were transcribed, and participants were anonymized using codes ranging from P1 to P14. The data were analyzed using thematic analysis, resulting in three main themes and twelve subthemes. The findings revealed that, under the main theme of pre-deployment experiences, participants reported intense anxiety, sadness, concerns about inadequacy, and various physical symptoms. Regarding coping strategies, the most prominent tendency among participants was the use of positive religious coping methods, including prayer, trust in God (tawakkul), patience, acceptance, and recitation of the Qur'an. In addition, problem-focused strategies (such as preparation and obtaining necessary materials) and emotion-focused strategies (including social support, conversation, and walking) were also identified. Under the main theme of field practices, services primarily centered on funeral procedures, spiritual support activities, and activities for children. Participants observed that earthquake survivors interpreted the disaster through religious frameworks such as destiny, divine testing, or divine warning, while others viewed it as a natural event. In some cases, experiences of guilt and self-questioning were also reported. Regarding post-field experiences, participants reported both symptoms of secondary traumatic stress and indicators of

post-traumatic growth. The findings underscore the necessity of a comprehensive disaster-response model that not only addresses the spiritual needs of affected populations but also incorporates training, supervision, and psychosocial support mechanisms to safeguard the psychological and spiritual well-being of religious personnel providing these services.

**Keywords**

Psychology of Religion, Earthquake, Coping, Secondary Traumatic Stress, Post-Traumatic Growth

## Giriş

Deprem, yer kabuğundaki kırılmalar sonucu meydana gelen ve bireylerde ölüm korkusu, yaralanma, yakın kaybı ve yıkıma tanıklık gibi nedenlerle derin travmatik etkiler bırakabilen doğal afetlerdendir. Bununla birlikte depremler yalnızca fiziksel yıkıma yol açmamakta; bireyleri fiziksel, psiko-sosyal ve manevi boyutlarda derinden etkilemektedir.[1] Ayrıca ekonomik sonuçları bakımından toplumsal değişim, yeniden yapılanma ve uzun süreli sosyal uyum süreçlerine de zemin hazırlamaktadır[2] Afet sonrasında bireylerde korku, suçluluk, çaresizlik ve umutsuzluk gibi yoğun duygusal tepkilerin yanı sıra uykusuzluk, yorgunluk ve iştah bozukluğu gibi bedensel sorunlar da ortaya çıkabilmektedir.[3] Bu yönüyle deprem, yalnızca maddi kayıplara neden olan bir olay değil; aynı zamanda bireyin güvenlik, kontrol ve yaşamın öngörülebilirliğine ilişkin temel varsayımlarını sarsan çok katmanlı bir krizdir.

Travmatik yaşam olaylarının önemli sonuçlarından biri, bireyin dünyayı anlamlandırma biçiminde meydana gelen kırılmalardır. Afet deneyimi sonrasında kişiler yalnızca "nasıl hayatta kalacağım?" sorusuyla değil, aynı zamanda "neden oldu?", "neden ben?", "bundan sonra nasıl yaşayacağım?" gibi varoluşsal sorularla da karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle deprem gibi olağanüstü durumlarda başa çıkma süreci, yalnızca stresin azaltılması değil, bozulan anlam sisteminin yeniden kurulması çabası olarak da değerlendirilebilir. Folkman ve Moskowitz'e göre başa çıkma, stresli durumları yönetmeye yönelik bilişsel ve davranışsal çabaları ifade etmektedir.[4] Problem odaklı başa çıkma, stres kaynağını değiştirmeyi

[1] Kenneth, I Pargament vd. "Başa Çıkmanın Dinî Boyutu: Teori, Araştırma ve Uygulamalardaki Gelişmeler", çev. Çiğdem Damla Balaban, *Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları,* ed. Raymond F. Paloutzian, - Crystal L. Park, çev. ed. İhsan Çapcıoğlu - Ali Ayten (Ankara: Phoenix Yayınları, 2013), 37; Çetin Doğru, "Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremleri Örneğinde Fenomenolojik Bir Çalışma", *Harran İlahiyat Dergisi* 53 (2025), 97.

[2] Ali Seyyar - Aynur Yumurtacı, "Afet Odaklı Acil Manevi Sosyal Hizmet Uygulamaları Bağlamında Türkiye'ye Yönelik Bir Model Önerisi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016), 5.

[3] Naci Kula, "Deprem ve Dinî Başa Çıkma", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 23; Çağay Dürü, *Travma Sonrası Stres Belirtileri ve Travma Sonrası Büyümenin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi ve Bir Model Önerisi* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 7.

[4] Ali Ayten, *Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 38.

veya denetim altına almayı; duygu odaklı başa çıkma ise duygusal uyumu sağlamayı hedeflemektedir.[5] Ancak afetler gibi kontrolün sınırlı olduğu durumlarda bireyler çoğu zaman yalnızca pratik çözümler değil, aynı zamanda anlam, umut ve yönelim sağlayacak kaynaklara da ihtiyaç duymaktadır.

Bu noktada din, sunduğu anlam çerçevesi, teselli imkânı ve sosyal destek yapılarıyla önemli bir başvuru kaynağı haline gelebilmektedir[6] İnsanlar bu süreçte ilahi yardım arayışına yönelebilir[7] ve travmatik yaşantıları kutsal referanslar üzerinden yorumlamaya çalışabilirler. Dinî başa çıkma, bireyin stresli yaşam olaylarını dinî inanç, değer ve pratikler aracılığıyla anlamlandırma ve yönetme süreci olarak değerlendirilebilir. Kabullenme, tevekkül, sabır, dua, affetme ve şükür, dinî başa çıkmanın temel unsurları arasında yer almaktadır.[8] Bu yönüyle dinî başa çıkma, yalnızca duygusal rahatlama sağlayan bir mekanizma değil; aynı zamanda süreklilik hissi oluşturan, moral dayanıklılığı destekleyen ve parçalanan anlam dünyasını yeniden bütünleştiren yorumlayıcı bir kaynak işlevi görebilmektedir.

Bununla birlikte dinî başa çıkma her zaman olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Bireyler dinî başa çıkmayı pozitif ve negatif tarzlarda kullanabilmektedir.[9] Olumlu yaklaşım, Allah'a yönelme, dua, güven ve manevi destek arayışı ile kendini gösterirken[10]; olumsuz yakla-

[5] Halil Ekşi, *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 2; Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Bilimkent Yayınları, 2016), 29.

[6] Ali Ayten - Refik Yıldız, "Dindarlık-Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/ 1 (2016), 282-283; Doğru, "Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma", 98.

[7] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 87.

[8] Ayten, *Tanrıya Sığınmak, 42.*

[9] Kenneth I. Pargament- Hisham Abu Raiya, "A Decade of Research on the Psychology of Religion a Co ping: Things We Assumed and Lessons We Learned", *Psyke & Logos* 28/2 (2007), 746-747.

[10] Ali Ayten - Zeynep Sağır, "Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2014), 7.

şım ise Tanrı'ya öfke, hoşnutsuzluk, cezalandırılma algısı veya manevi terk edilmişlik duygusu şeklinde ortaya çıkabilmektedir[11]. Ayrıca dinî başa çıkmanın Tanrı ile bağlantılandırılarak işbirlikçi, erteleyici ve kişisel yönelimli tarzları da tanımlanmıştır.[12] Dolayısıyla travmatik olayların psikolojik etkileri üzerinde belirleyici olan yalnızca bireyin dine yönelip yönelmemesi değil, dini nasıl yorumladığı ve kutsalla nasıl bir ilişki kurduğudur.

Türkiye'de 1995 Dinar ve 1999 Marmara depremleri sonrasında yapılan araştırmalar, depremzedelerin yoğun biçimde dinî başa çıkma yollarına başvurduklarını göstermiştir.[13] Bu bulgular, afet sonrası psikososyal desteğin yanı sıra manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin de önemli bir ihtiyaç alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında yaklaşık 2.500 Diyanet personeli sahada görevlendirilmiş; TDV ekipleri arama-kurtarma, insani yardım ve manevi destek çalışmaları yürütmüştür. Ancak afet literatüründe çoğunlukla depremzedelerin yaşantılarına odaklanılmış, sahada görev yapan din hizmetleri personelinin kendi travmatik deneyimleri, başa çıkma biçimleri ve psikolojik-manevi iyi oluş süreçleri sınırlı düzeyde incelenmiştir. Oysa bu personel, hem afetzedelerin acısına sürekli temas etmeleri hem de yoğun hizmet sorumluluğu taşımaları nedeniyle ikincil travmatik stres, tükenmişlik ve aynı zamanda travma sonrası büyüme gibi süreçlere açık bir gruptur. Bu nedenle onların deneyimlerini anlamaya yönelik çalışmalar, yalnızca çalışan refahı açısından değil, afet sonrası sunulan manevi destek hizmetlerinin niteliği ve sürdürülebilirliği açısından da önem taşımaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlayarak sahada görev yapan Diyanet işleri Başkanlığı personelinin deprem deneyimlerini, başa çıkma stratejilerini ve manevi destek süreçlerini nitel bir perspektifle incelemektedir.

[11] Kenneth I. Pargament, "Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme", çev. A. Ulvi Mehmedoğlu, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2005), 287.

[12] Ekşi, *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, 27.

[13] Neşe Üner Alkan, *The Distress Reactions of Victims of 1 October 1995 Dinar Earthquake: An Analysis within the Cognitive Theory of Stress and Coping* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); Kula, "Deprem ve Dinî Başa Çıkma"; Mehmet Zeki Aydın - Adem Esen, "Türkiye'de Deprem Zararlarının Çok Olması ile Kader İnancı Arasındaki İlişki", *Diyanet İlmi Dergi* 33 (1997); Ali Köse - Talip Küçükcan, *Deprem ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme* (İstanbul: Emre Yayınları, 2006).

Deprem sonrasında din psikolojisi alanı kapsamında yürütülen en güncel araştırmaların bir kısmı[14] nicel araştırma yöntem ve tekniklerini kullanmışken bazı çalışmalar[15] da nitel araştırma yöntemlerine yönelerek yapılandırılmış veya yarı yapılandırılmış mülakatı veri toplama aracı olarak tercih etmiştir. Bu araştırmalar arasında ise depremi birebir tecrübe etmiş bireyler ile görüşmelerin yapıldığı tespit edilmiş, sahada görevlendirilmiş yetkililerin ise örneklem grubu olarak ele alınmadıkları anlaşılmıştır. Dolayısı ile mevcut çalışmanın, TDV personeli ile gerçekleştirilerek bir nevi kendi hizmetlerine yönelik öz-değerlendirme yapmalarını sağlaması hedeflenmekte ve alandaki eksikliğe bir katkı sağlaması öngörülmektedir.

Afet sonrası süreçte yalnızca birincil kurbanlar olarak isimlendirilen ilk etapta olaydan etkilenen depremzedelerin değil; yakınlarının (ikincil) ve sahada görev yapan gönüllü veya meslek elemanlarının (üçüncül) da ikincil travmatik stres, tükenmişlik ve yoğun duygusal yük yaşayabildiği literatürde vurgulanmaktadır. Bu gruplar, kendilerini depremzedelerle özdeşleştirdiklerinde veya kaynak yetersizliği nedeniyle yetersizlik duygusu yaşadıklarında daha fazla sarsılırlar.[16] Depremden doğrudan veya dolaylı etkilenen gruplara yönelik araştırmalar, sunulacak hizmetlerin niteliğini belirlemede yol göstericidir. Ancak deprem alanında görev yapan din hizmetleri personelinin deneyimlerine odaklanan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada, Kahramanmaraş depreminde görev yapan Diyanet personelinin yaşadık-

[14] Muhammed Kızılgeçit vd., "Spiritual Meaning Making and Trauma Recovery: Evaluation of a Psycho-social Intervention for Earthquake Survivors in Turkey", *J Relig Health* 64, (2025), 4147–4168; Muharrem Aka, "Kahramanmaraş Depremi Sonrası Travmatik Belirtiler, Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 956-975; Yasemin Lemahmutoğlu, *Deprem Bölgesindeki Gönüllülerin İkincil Travmatik Stres Düzeyleri ile Dinî Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025); Yeliz Akkaya Türkol, "Türkiye'de 6 Şubat 2023 Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Dini Başa Çıkma Tarzlarına Göre Travma Sonrası Büyüme Düzeyleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mart 2025), 43-71; Yunus Emre Temiz, "6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinde Deprem Korkusu, Dindarlık ve Umutsuzluk İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (2025), 92-111; Ziynet Bahadır - Faruk Ay, "Deprem Kaygısı ve Dini Başa Çıkma", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (2025), 83-101.

[15] Ayşe Betül Tozal, *6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerini Yaşayan Genç Kadınlarda Dini Başa Çıkma (Malatya Örneği)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Ayşe Burcu Gönen, "Deprem Afetinin Depremi Bizzat Yaşamamış Yetişkinler Üzerindeki Etkileri ve Başa Çıkma Yöntemleri", *Marife* 23/1 (2023), 80-100; Doğru, "Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma", 94-124; Hasan Toman, "Travma Sonrası, İnsan Ruhu Üzerinde Dinin Onarıcı Etkisi (2023, 6 Şubat Depremi-Malatya Depremzedeler Örneği)", *Artuklu Akademi* 12/2 (Aralık 2025), 504-524; Tuğba Günerigök, *Deprem Sonrası Dini Başa Çıkma (2023 Kahramanmaraş Depremi Adana İli Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

[16] Mehmet Uğurlu vd. "Afet Yaşantıları, Afet Psikiyatrisi ve Bingöl Depremi Sonrası Ruhsal Müdahale Programı", *Düşünen Adam* 16/4 (2003), 204.

ları durumlar, başa çıkma yöntemleri ve depremzedelerin manevi ihtiyaçlarına ilişkin gözlemlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde mevcut araştırmanın problemleri şu şekildedir:

- ✓ Personelin deprem öncesi/sırası/sonrası deneyimleri ve etkilenme biçimleri nelerdir?
- ✓ Personelin başa çıkma stratejileri (dinî, problem odaklı, duygu odaklı, sosyal destek) nasıl şekillenmiştir?
- ✓ Personelin gözlemlerine göre depremzedelerin manevi ihtiyaçları ve saha hizmetinde iyileştirme alanları nelerdir?

Din psikolojisi alan yazınında depremler sonrasında daha çok depremzedelerin dinî başa çıkma biçimlerine odaklanıldığı, sahada görev yapan din hizmetleri personelinin deneyimlerinin ise sınırlı ölçüde incelendiği görülmektedir. Bu çalışma, deprem bölgesinde görev yapan Diyanet personelinin dolaylı travma deneyimini, dinî/psikososyal başa çıkma stratejilerini ve hizmet sunumuna dair gözlemlerini bir arada ele alarak din psikolojisi alanına özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

## 1. Yöntem

**1.1. Araştırmanın Deseni:** Çalışmada, 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında sahada görev yapan Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin depremin etkilerine ilişkin deneyimlerini, başa çıkma yöntemlerini ve depremzedelerin manevi ihtiyaçlarına dair gözlemlerini belirlemek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, katılımcıların yaşantılarını, bu yaşantılara yükledikleri anlamları ve afet sahasına ilişkin öznel deneyimlerini ortaya koymayı hedeflediğinden fenomenolojik (olgubilim) desenin kullanıldığı bir çerçevede yürütülmüştür. Bu desenin tercih edilmesinin gerekçesi katılımcıların deprem sürecini nasıl anlamlandırdıklarını, yaşadıkları olaylara hangi anlamları yüklediklerini ve bu deneyimlerin onlar açısından nasıl bir önem taşıdığını incelemektir. Böylece çalışma, hem afet sahasında

yaşanan deneyimlerin betimlenmesini hem de bu deneyimlerin öznel ve anlam merkezli boyutlarının anlaşılmasını amaçlamıştır. Fenomenoloji yerine yalnızca durum çalışması deseninin tercih edilmemesinin nedeni, araştırmanın belirli bir kurum ya da sınırlı bir olay sistemini incelemekten ziyade, farklı görevlerde bulunan personelin ortak yaşantı örüntülerine odaklanmasıdır. Benzer şekilde gömülü teori yaklaşımı da yeni bir kuram geliştirme amacı taşımadığından tercih edilmemiştir. Bu doğrultuda fenomenolojik desen katılımcı deneyimlerinin anlam boyutunu destekleyen tamamlayıcı iki metodolojik zemin sunmuştur. Elde edilen veriler, katılımcı anlatılarındaki ortak örüntüleri ve anlam temalarını sistematik biçimde ortaya koymaya imkân tanıyan Virginia Braun ve Victoria Clarke'ın tematik analiz yöntemi doğrultusunda çözümlenmiştir.[17] Fenomenoloji katılımcıların deprem deneyimlerine ilişkin yaşantılarının özünü ve bu yaşantılara yükledikleri anlamları anlamaya yönelik kuramsal çerçeveyi oluştururken, tematik analiz söz konusu yaşantılardaki ortak örüntülerin sistematik biçimde belirlenmesini sağlayan analitik yöntem olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda tematik analiz, fenomenolojik yaklaşımın ortaya koyduğu deneyim ve anlam yapılarını düzenli biçimde ortaya çıkarmak amacıyla tercih edilmiştir.

**1.2. Çalışma Grubu:** Araştırmanın çalışma grubunu, Diyanet İşleri Bakanlığı bünyesinde görev yapan ve 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında afet bölgesinde aktif saha deneyimi bulunan toplam 14 personel oluşturmuştur. Katılımcılar (Tablo 1); yaşları 28 ile 58 arasında değişen Müftü (1 kişi), Vaiz (1 kişi), İmam-Hatip (3 kişi), Din Hizmetleri Uzmanı (1 kişi), Manevi Danışman (1 kişi), Diyanet İşleri Şoförü (1 kişi) ve Kur'an Kursu Öğreticisi (6 kişi) olmak üzere farklı görev alanlarından seçilmiştir.

Tablo 1. Araştırma katılımcıları bilgileri

| **Katılımcı** | **Cinsiyet** | **Yaş** | **Mezuniyet** | **Görev** | **Hizmet Verilen İl** |
|---|---|---|---|---|---|

[17] Virginia Braun – Victoria Clarke, "Using Thematic Analysis in Psychology", *Qualitative Research in Psychology* 3/2 (2006), 79.

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| K1 | Kadın | 30 | İlahiyat Mezunu | Kuran Kursu Öğreticisi | Kahramanmaraş |
| K2 | Kadın | 40 | İlahiyat Mezunu | Kuran Kursu Öğreticisi | Kahramanmaraş |
| K3 | Erkek | 58 | İlahiyat Mezunu | Müftü | Kahramanmaraş |
| K4 | Erkek | 36 | İlahiyat Mezunu | Din Hizmetleri Uzmanı | Kahramanmaraş |
| K5 | Kadın | 45 | İlahiyat Mezunu | Kuran Kursu Öğreticisi | Kahramanmaraş |
| K6 | Erkek | 42 | İlahiyat Mezunu | Vaiz | Hatay |
| K7 | Erkek | 37 | İlahiyat Mezunu | İmam-Hatip | Kahramanmaraş |
| K8 | Erkek | 28 | Dp Yüksek Lisans Mezunu, Dp Doktora Öğrencisi | Manevi Danışman | Kahramanmaraş |
| K9 | Erkek | 48 | İlahiyat Önlisans Mezunu | İmam-Hatip | Kahramanmaraş |
| K10 | Kadın | 46 | İlahiyat Önlisans Mezunu | Kuran Kursu Öğreticisi | Kahramanmaraş |
| K11 | Erkek | 37 | İlahiyat Önlisans Mezunu | Diyanet İşleri Şöför | Kahramanmaraş |
| K12 | Erkek | 33 | Önlisans İlahiyat Mezunu- Lisans Uluslararası İlişkiler | İmam-Hatip | Adıyaman |
| K13 | Kadın | 44 | Lisans Mezunu | Kuran Kursu Öğreticisi | Kahramanmaraş |
| K14 | Kadın | 30 | İlahiyat Mezunu | Kuran Kursu Öğreticisi | Gaziantep |

Katılımcıların tamamı Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Adıyaman illerinde yak-

laşık iki hafta süreyle görev yapmıştır. Böylece araştırmada, afet sahasında farklı roller üstlenen personelin deneyimlerine çok yönlü biçimde ulaşılması amaçlanmıştır. Katılımcılara ulaşmada amaçlı örnekleme ve kartopu örnekleme teknikleri birlikte kullanılmıştır. İlk aşamada, araştırmanın amacı doğrultusunda deprem bölgesinde fiilen görev yapmış ve saha deneyimini ayrıntılı biçimde aktarabilecek bilgi açısından zengin kişilere ulaşılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda araştırmacının kurumsal ve mesleki iletişimi ağı aracılığıyla ilk katılımcılarla temas kurulmuş; görüşmeyi kabul eden kişiler çalışmaya dâhil edilmiştir. İkinci aşamada ise ilk katılımcılardan, benzer saha deneyimine sahip ve araştırmaya katkı sunabilecek diğer personeli önermeleri istenmiş; bu yolla örneklem kademeli biçimde genişletilmiştir. Kartopu sürecinde özellikle görev türü, yaş, cinsiyet ve saha deneyimi bakımından çeşitlilik gözetilerek benzer özellikte katılımcılarla sınırlı kalınmamasına dikkat edilmiştir. Örneklem büyüklüğü istatistiksel temsil gücüne göre değil, nitel araştırmalarda esas alınan anlamsal yeterlilik ve veri doygunluğu ilkelerine göre belirlenmiştir. Görüşmeler ilerledikçe katılımcı anlatılarında benzer tema ve örüntülerin tekrar etmeye başladığı, yeni görüşmelerden elde edilen verilerin mevcut kod ve kategorilere büyük ölçüde eklendiği gözlemlenmiştir. Özellikle son görüşmelerde yeni bir ana tema ortaya çıkmaması, mevcut temaların derinleşmesi ve araştırma sorularının yeterli biçimde yanıtlanması üzerine veri doygunluğuna ulaşıldığı değerlendirilmiş; bu nedenle örneklem 14 katılımcı ile sonlandırılmıştır. Bu sayı, farklı görev gruplarından personelin deneyimlerini karşılaştırmalı biçimde incelemek ve araştırmanın amaçlarına uygun tematik çeşitliliği sağlamak açısından yeterli görülmüştür.

**1.3. Veri Toplama Aracı:** Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, önceden belirlenen sorular doğrultusunda sistematik veri elde etmeye imkân tanırken, görüşme sürecinde katılımcıların deneyimlerine göre yeni sorular yöneltilebilmesine, bazı soruların derinleştirilebilmesine veya gerekli görüldüğünde yeniden düzenlenebilmesine olanak sağlaması nedeniyle

tercih edilmiştir.[18] Bu esneklik, afet gibi çok boyutlu ve kişisel anlamlar içeren deneyimlerin ayrıntılı biçimde ortaya konulması açısından uygun görülmüştür. Mülakat formu, araştırmanın temel amacı doğrultusunda 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında sahada görev yapan Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin (1) deprem öncesi ve saha sürecine ilişkin deneyimleri, (2) psikolojik, sosyal ve manevi etkilenme düzeyleri, (3) bireysel başa çıkma stratejileri, (4) depremzedelerin manevi ihtiyaçlarına ilişkin gözlemleri ve (5) görev sonrası değişim ve değerlendirmeleri olmak üzere beş tematik çerçeve temel alınarak geliştirilmiştir. Böylece sorular, hem katılımcıların kişisel yaşantılarını hem de sahada gözlemledikleri ihtiyaç alanlarını kapsayacak şekilde yapılandırılmıştır. Görüşme formu araştırmacılar tarafından ilgili literatür taranarak hazırlanmış; afet psikolojisi, dinî başa çıkma, travma sonrası uyum ve manevi destek alanındaki kuramsal çalışmalar dikkate alınmıştır. Hazırlanan taslak form, , din psikolojisi ve nitel araştırma alanlarında çalışan iki öğretim üyesinin görüşüne sunulmuş kapsam, açıklık, anlaşılırlık ve araştırma amacına uygunluk açısından değerlendirildikten sonra gerekli düzenlemeler yapılarak son hâline getirilmiştir. Bu süreç sonunda toplam 15 sorudan oluşan mülakat formu kullanılmıştır. Bu sorular aracılığıyla katılımcıların hem bireysel deneyimleri hem de afet sahasına ilişkin gözlemleri derinlemesine incelenmiştir.

**1.4. Veri Toplama Süreci ve Analizi:** Araştırma verilerinin toplanması öncesinde İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 04.04.2023 tarihli ve 2023/08-04 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Veriler, Nisan-Haziran 2023 tarihleri arasında katılımcılarla yüz yüze gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlar aracılığıyla toplanmıştır. Her bir görüşme yaklaşık 30-35 dakika sürmüş; görüşmeler öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı, gönüllülük esasları, gizlilik ilkesi ve ses kaydı kullanımı hakkında bilgi verilmiştir. Katılımcı onayı alındıktan sonra görüşmeler ses kaydına alınmış, ayrıca demografik bilgilerin toplanması amacıyla kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Ana görüşme sorularına ek olarak, katılımcıların

[18] Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016).

yanıtlarını derinleştirmek amacıyla gerekli durumlarda takip soruları yöneltilmiştir. Görüşmeler, veri doygunluğuna ulaşıldığı değerlendirilene kadar sürdürülmüş ve 8'i erkek, 6'sı kadın olmak üzere toplam 14 görevli ile tamamlanmıştır. On ikinci görüşmeden sonra yeni kod ortaya çıkmamış, iki ek görüşme ile bu durum doğrulanmış ve veri toplama süreci on dördüncü görüşmede sonlandırılmıştır.

Ses kayıtları araştırmacılar tarafından yazıya aktarılmış ve analiz öncesinde transkriptler birkaç kez okunarak veri setine aşinalık sağlanmıştır. Veriler, Braun ve Clarke'ın tematik analiz yaklaşımı doğrultusunda tümevarımsal bir biçimde çözümlenmiştir.[19] İlk aşamada araştırmacılar transkriptleri tekrar tekrar okuyarak katılımcı anlatılarındaki anlamlı ifadeleri, duygu yoğunluğu taşıyan bölümleri ve araştırma sorularıyla ilişkili deneyim alanlarını belirlemiştir. İkinci aşamada bu anlamlı birimler açık kodlama yoluyla kodlanmış; kodlar önceden belirlenmiş kategorilere zorla yerleştirilmemiş, doğrudan katılımcı ifadelerinden ve veri içindeki tekrar eden örüntülerden hareketle oluşturulmuştur. Örneğin kaygı, yetersiz kalma endişesi, fiziksel zorlanma, dua, tevekkül, sosyal destek, cenaze hizmetleri, çocuklarla etkinlikler, suçluluk, kader yorumu ve ikincil travmatik stres gibi ilk kodlar bu aşamada ortaya çıkmıştır. Üçüncü aşamada benzer kodlar bir araya getirilerek geçici kategoriler oluşturulmuş; bu kategoriler katılımcıların saha öncesi deneyimleri, başa çıkma biçimleri, sahada yürütülen uygulamalar ve saha sonrası etkiler gibi daha geniş tema alanları altında değerlendirilmiştir. Dördüncü aşamada oluşturulan tema adayları tüm veri setiyle karşılaştırılarak gözden geçirilmiş; birbirine çok yakın olan bazı kodlar birleştirilmiş, kapsamı belirsiz olan bazı kategoriler yeniden adlandırılmış ve her temanın veriyle yeterince desteklenip desteklenmediği kontrol edilmiştir. Beşinci aşamada temalar tanımlanmış, her temanın sınırları ve alt temaları belirlenmiş; son aşamada ise bulgular, katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılarla desteklenerek raporlanmıştır.

[19] Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 256.*

Analiz sürecinde araştırmacı öznelliğini azaltmak amacıyla kodlama ve tema oluşturma aşamalarında veriler tekrar tekrar kontrol edilmiş; kodların katılımcı ifadeleriyle uyumu gözden geçirilmiştir. Ayrıca araştırmacılar, kendi ön kabullerinin analize etkisini sınırlamak için analiz sürecinde yansıtıcı notlar tutmuş, tema ve kategori kararlarını araştırma soruları ve ham veriyle karşılaştırarak değerlendirmiştir. Bulguların güvenilirliğini artırmak amacıyla doğrudan alıntılara yer verilmiş, katılımcı çeşitliliği gözetilmiş ve temaların farklı katılımcı anlatılarında tekrar edip etmediği kontrol edilmiştir. Gizlilik ilkesi gereği katılımcıların gerçek isimleri kullanılmamış; alıntılarda K1, K2 şeklinde kodlamalara yer verilmiştir.

Araştırmanın güvenirlik ve geçerliğini artırmak amacıyla Lincoln ve Guba'nın[20] (Tablo 2) önerdiği inandırıcılık, aktarılabilirlik, tutarlılık ve doğrulanabilirlik ölçütleri dikkate alınmıştır. İnandırıcılığı sağlamak amacıyla görüşmeler veri doygunluğuna ulaşılıncaya kadar sürdürülmüş ve bulgular doğrudan katılımcı ifadeleriyle desteklenmiştir. Aktarılabilirliği artırmak için araştırma süreci, çalışma grubu ve veri toplama bağlamı ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Tutarlılığı sağlamak amacıyla veri toplama ve analiz sürecindeki tüm aşamalar sistematik olarak kayıt altına alınmış ve denetim izi oluşturulmuştur. Doğrulanabilirliği güçlendirmek amacıyla araştırmacılar analiz sürecinde yansıtıcı notlar tutmuş, tema ve kodları ham verilerle sürekli karşılaştırarak değerlendirmiştir.

Analizin güvenirliğini artırmak amacıyla görüşme dökümleri iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak incelenmiş ve ilk kodlar ayrı ayrı oluşturulmuştur. Daha sonra araştırmacılar bir araya gelerek oluşturdukları kodları karşılaştırmış, benzer ve farklı yönleri değerlendirmiştir. Kodlamalar arasında büyük ölçüde uyum olduğu görülmüş; farklılık gösteren sınırlı sayıdaki kod ise tartışılarak ortak karara bağlanmıştır. Bu süreç sonucunda kodlar gözden geçirilmiş, gerekli düzenlemeler yapılarak tema yapısına son hâli verilmiştir. Araştırmada nicel bir kodlayıcılar arası uyum katsayısı hesaplanmamış olmakla birlikte, kodların

[20] Yvonna S. Lincoln – Egon G. Guba, Naturalistic Inquiry: Establishing Trustworthiness (USA: SAGE, 1985), 316.

büyük ölçüde benzerlik göstermesi ve farklılıkların müzakere yoluyla giderilmesi analiz sürecinin tutarlılığını desteklemiştir.

Tablo 2. Araştırmada İnandırıcılık ve Güvenirliği Sağlamaya Yönelik Uygulamalar

| Ölçüt | Açıklama | Bu Araştırmada Uygulanan Stratejiler |
|---|---|---|
| İnandırıcılık (Credibility) | Bulguların katılımcı deneyimlerini doğru ve inandırıcı biçimde yansıtması | Veri doygunluğuna ulaşılıncaya kadar görüşmeler sürdürülmüştür. Katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılar kullanılmıştır. Görüşme formu alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda gözden geçirilmiştir. Veriler araştırma soruları doğrultusunda tekrar tekrar incelenmiştir. |
| Aktarılabilirlik (Transferability) | Bulguların benzer bağlamlara aktarılabilirliğinin değerlendirilebilmesi | Araştırma bağlamı, örneklem özellikleri, veri toplama süreci ve katılımcıların demografik özellikleri ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Katılımcıların görevleri, yaş aralıkları ve saha deneyimleri detaylı olarak sunulmuştur. |
| Tutarlılık (Dependability) | Araştırma sürecinin sistematik ve izlenebilir olması | Veri toplama ve analiz süreçleri ayrıntılı olarak raporlanmıştır. Kodlama işlemi iki araştırmacı tarafından bağımsız şekilde gerçekleştirilmiş, ardından kodlar karşılaştırılarak uzlaşı sağlanmıştır. Analiz sürecine ilişkin kararlar kayıt altına alınmıştır. |

| Ölçüt | Açıklama | Bu Araştırmada Uygulanan Stratejiler |
|---|---|---|
| Doğrulanabilirlik (Confirm-ability) | Bulguların araştırmacı önyargılarından mümkün olduğunca bağımsız olması | Kodlar ve temalar ham verilerle sürekli karşılaştırılmıştır. Araştırmacılar analiz sürecinde yansıtıcı notlar tutmuştur. Tema ve kod kararları veri seti temel alınarak gözden geçirilmiştir. Katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılar kullanılarak yorumların veriyle ilişkisi gösterilmiştir. |

Kısacası çalışmanın güvenirlik ve geçerliğini artırmak amacıyla görüşme formu uzman görüşüyle gözden geçirilmiş, veri doygunluğuna ulaşılana kadar görüşmeler sürdürülmüş ve bulgular doğrudan alıntılarla desteklenerek betimleme sağlanmıştır. Kodlama sürecinde veriler tekrar tekrar okunarak kod, kategorive tema ilişkileri oluşturulmuş, analiz sürecine ilişkin notlar ve kararlar kayıt altına alınarak denetim izi korunmuştur.

**1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları:** Çalışmanın örneklemini amaçlı örnekleme ve kartopu yöntemi ile ulaşılan 14 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcılar yalnızca hizmet veren personel olup veriler onların anlatılarına dayanmakta bu nedenle çalışmada depremzede perspektifi bulunmamaktadır. Kurumsal kimlik nedeniyle sosyal beğenirlik etkisi ile katılımcıların soruları yanıtlama ihtimalleri göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca bu çalışma bölgesel ve kurumsal bir bağlam sınırlılığına sahiptir.

## 2. Bulgular

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerin tematik analizi sonucunda üç ana tema ve toplam on iki alt tema belirlenmiştir. Ana temalar; (1) Saha Öncesi Deneyimler, (2) Saha

Uygulamaları ve (3) Saha Sonrası Etkiler olarak adlandırılmıştır. Bu temalar altında katılımcıların deprem bölgesine gitmeden önce yaşadıkları duygusal, bilişsel ve manevi süreçler, sahada yürüttükleri faaliyetler ve deprem deneyiminin ardından ortaya çıkan psikolojik ve manevi etkiler ele alınmıştır. Tema, alt tema, kategori ve örnek kodlar Tablo 3'te sunulmuştur.

**2. 1. Saha Öncesi Deneyimler:** Bu ana tema altında katılımcıların deprem bölgesine gitmeden önce yaşadıkları duygusal, bilişsel, davranışsal ve fiziksel tepkiler ile psikolojik ve manevi durumları, başa çıkma yöntemleri ve hazırlık süreçleri incelenmiştir.

**2. 1.1. Saha Hizmeti Öncesinde Depreme Yönelik Tepkiler:** Katılımcılar deprem haberlerini aldıktan sonra yoğun duygusal tepkiler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu tepkiler arasında korku, kaygı, şok, üzüntü ve belirsizlik duyguları öne çıkmıştır. Bunun yanında birçok katılımcı, deprem bölgesinde karşılaşacakları durumlara ilişkin tedirginlik yaşadığını ve yaşananları taşıyıp taşıyamayacağı konusunda endişe duyduğunu belirtmiştir. Bazı katılımcılar ise yardım etme isteği ve sorumluluk bilinciyle hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca deprem oluyormuş hissiyle çeşitli önlemler alma davranışları sergilediklerini ve fiziksel olarak hastalanma, kas ağrıları veya çeşitli rahatsızlıklar yaşadıklarını dile getirmişlerdir.

**2.1.2. Saha Hizmeti Öncesinde Psikolojik ve Manevi Durum:** Katılımcıların bir kısmı deprem bölgesinde hizmet verecek olmanın kendilerinde güçlü bir motivasyon ve hizmet etme isteği oluşturduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte bazı katılımcılar göreve yeterince hazır hissetmediklerini ve depremzedelere yeterince faydalı olamayacakları konusunda kaygı duyduklarını ifade etmişlerdir.

**2.1.3. Saha Hizmeti Öncesi Deprem Travmasıyla Başa Çıkma:** Katılımcıların deprem öncesindeki başa çıkma süreçlerinde dinî ve manevi kaynakların önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Dua etme, Kur'an okuma, namaz kılma, tevekkül ve kabullenme en sık ifade edilen başa çıkma biçimleri arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra yaşanan olayları imtihan, hayır veya ilahî takdir çerçevesinde anlamlandırma eğilimi de dikkat çekmiştir. Bazı katılımcılar

hazırlık yapma ve bilgi edinme gibi problem odaklı stratejiler kullandıklarını belirtirken, bazıları ise yürüyüş yapma, yakınlarıyla konuşma ve sosyal etkileşim kurma gibi duygu odaklı başa çıkma yöntemlerine başvurduklarını ifade etmiştir.

**2.1.4. Saha Hizmetine Hazırlık:** Katılımcılar saha görevine hazırlanırken hem maddi hem de manevi hazırlık yaptıklarını belirtmişlerdir. Temel ihtiyaçların belirlenmesi, gerekli malzemelerin temin edilmesi ve psikolojik ilk yardım konusunda bilgi edinilmesi bu süreçte öne çıkan hazırlık faaliyetleri arasında yer almıştır.

**2.2. Saha Uygulamaları:** Bu ana tema altında katılımcıların sahada yürüttükleri faaliyetler, depremzedelerin depremi anlamlandırma biçimleri, sahada karşılaşılan ihtiyaçlar ve zorluklarla başa çıkma süreçleri ele alınmıştır.

**2.2.1. Sahada Depremzedelere Yönelik Verilen Hizmetin İçeriği:** Katılımcılar sahada cenaze işlemleri, defin hizmetleri, dua, vaaz, mukabele ve çeşitli manevi destek faaliyetleri yürüttüklerini belirtmişlerdir. Bunun yanında çadır ziyaretleri gerçekleştirerek depremzedelerin ihtiyaçlarını belirlemeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle çocuklara yönelik faaliyetlerin önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Oyunlar, resim etkinlikleri, el boyama çalışmaları ve Kur'an öğretimi gibi uygulamalar katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir.

**2.2.2. Depremzedelerin Deprem Algıları:** Katılımcıların gözlemlerine göre depremzedeler depremi farklı şekillerde anlamlandırmıştır. Bazı depremzedeler yaşananları kader, imtihan veya ilahî bir uyarı olarak değerlendirirken, bazıları ise depremi doğal bir afet olarak açıklamıştır.

**2.2.3. Saha Hizmetine Yönelik Geliştirilmesi Gereken Hususlar:** Katılımcılar saha hizmetlerinin daha etkili yürütülebilmesi için özellikle iletişim becerileri, yas süreci bilgisi ve uygulamalı eğitimlerin güçlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca kadınlar ve çocuklarla çalışan personelin daha uzun süreli görev yapmasının yararlı olacağı yönünde görüşler ifade edilmiştir.

**2.2.4. Sahadaki Vaziyet, İhtiyaçlar ve Depremzedelerin Durumları:** Katılımcılar deprem bölgesinde yemek, su ve barınma gibi temel ihtiyaçların yanı sıra manevi destek ve danışmanlık ihtiyacının da yoğun şekilde hissedildiğini ifade etmişlerdir. Bunun yanında depremzedelerin yalnız olmadıklarını hissetmeye ve toplumsal dayanışmaya ihtiyaç duydukları belirtilmiştir.

**2.2.5. Saha Hizmeti Sırasındaki Zorluklarla Başa Çıkma:** Katılımcılar sahadaki zorluklarla başa çıkarken dua, Kur'an okuma, tövbe ve ibadet gibi manevi uygulamalardan yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca ekip üyeleriyle birlikte vakit geçirmenin, sohbet etmenin ve karşılıklı destek sağlamanın önemli bir kaynak olduğunu belirtmişlerdir.

**2.3. Saha Sonrası Etkiler:** Bu ana tema altında katılımcıların saha görevi sonrasında yaşadıkları değişimler, travmatik etkiler ve başa çıkma süreçleri ele alınmıştır.

**2.3.1. Saha Hizmetinden Sonra Meydana Gelen Değişimler:** Katılımcılar saha deneyiminin ardından yaşamı ve sahip oldukları imkânları yeniden değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Şükür duygusunun arttığı, değerler hiyerarşisinin değiştiği, empati ve merhamet duygularının güçlendiği yönünde ifadeler dikkat çekmiştir. Bazı katılımcılar bu deneyimin yaşamın anlamını yeniden düşünmelerine katkı sağladığını belirtmiştir.

**2.3.2. Saha Hizmeti Sonrası Tecrübenin Travmatik Etkileri:** Katılımcıların bir kısmı görev sonrasında kaygı, öfke, huzursuzluk ve yoğun duygusal etkilenme yaşadıklarını ifade etmiştir. Bu durumun zaman zaman günlük yaşamlarını etkilediği görülmüştür.

**2.3.3. Saha Hizmeti Sonrası Psikolojik ve Manevi Sıkıntılar ile Başa Çıkma:** Katılımcılar görev sonrasında yaşadıkları zorluklarla başa çıkarken dua, ibadet ve manevi uygulamalara yöneldiklerini belirtmişlerdir. Bunun yanında aile üyeleri ve yakın çevreden alınan desteğin de önemli bir başa çıkma kaynağı olduğu ifade edilmiştir.

**Tablo 3.** *Ana Tema, Alt Tema, Kategori ve Örnek Kodlar*

| Ana Tema | Alt Tema | Kategori | Örnek Kodlar |
|---|---|---|---|
| 1. Saha Öncesi Deneyimler | 1.1.Saha Hizmeti Öncesinde Depreme Yönelik Tepkiler | Duygusal Tepkiler | Belirsizlik duygusu, korku, şok, kaygı, üzüntü, başa gelme endişesi |
| 1.Saha Öncesi Deneyimler | 1.1.Saha Hizmeti Öncesinde Depreme Yönelik Tepkiler | Düşünsel Tepkiler | Sorumluluk bilinci, yardım etme isteği, yeterlilik kaygısı, görevin ağırlığı, yaşananları taşıyabilme konusunda tedirginlik |
| 1.Saha Öncesi Deneyimler | 1.1.Saha Hizmeti Öncesinde Depreme Yönelik Tepkiler | Davranışsal Tepkiler | Deprem oluyormuşçasına önlem alma davranışları |
| 1.Saha Öncesi Deneyimler | 1.1.Saha Hizmeti Öncesinde Depreme Yönelik Tepkiler | Fiziksel Tepkiler | Hastalanma, rahatsızlıklar, kas ağrıları |
| 1.Saha Öncesi Deneyimler | 1.2.Saha Hizmeti Öncesinde Psikolojik ve Manevi Durum | Motivasyon ve Hazırbulunuşluk | Hizmet etme iştiyakı, güçlü motivasyon, faydalı olamama endişesi, göreve hazır hissetmeme |
| 1.Saha Öncesi Deneyimler | 1.3.Saha Hizmeti Öncesi Deprem Travmasıyla Başa Çıkma | Pozitif Dinî Başa Çıkma | Kabullenme, tevekkül, dua, namaz, Kur'an okuma, imtihan inancı, hayır olacağı inancı, şehitlik inancı |
| 1.Saha Öncesi Deneyimler | 1.3.Saha Hizmeti Öncesi Deprem Travmasıyla Başa Çıkma | İşbirlikçi Dinî Başa Çıkma | Tanrı ile işbirliği içerisinde baş etme, ilahî yardıma güvenme |

| Ana Tema | Alt Tema | Kategori | Örnek Kodlar |
|---|---|---|---|
| 1.Saha Öncesi Deneyimler | 1.3.Saha Hizmeti Öncesi Deprem Travmasıyla Başa Çıkma | Problem Odaklı Başa Çıkma | Çözüm üretme, hazırlık yapma, gerekli ihtiyaçları belirleme |
| 1.Saha Öncesi Deneyimler | 1.3.Saha Hizmeti Öncesi Deprem Travmasıyla Başa Çıkma | Duygu Odaklı Başa Çıkma | Yürüyüş yapma, sosyal etkileşim, duygusal paylaşım |
| 1.Saha Öncesi Deneyimler | 1.4.Saha Hizmetine Hazırlık | Maddi ve Manevi Hazırlık | Asgari ihtiyaçları belirleme, materyal temini, manevi hazırlık, psikolojik ilk yardım bilgisini artırma |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.1.Sahada Depremzedelere Yönelik Verilen Hizmetin İçeriği | Din Hizmetleri | Cenaze işlemleri, namaz kıldırma, dua, mukabele, vaaz |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.1.Sahada Depremzedelere Yönelik Verilen Hizmetin İçeriği | Manevi Destek Hizmetleri | Sohbetler düzenleme, çadır ziyaretleri, ihtiyaç tespiti |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.1.Sahada Depremzedelere Yönelik Verilen Hizmetin İçeriği | Çocuklara Yönelik Hizmetler | Oyun etkinlikleri, resim çalışmaları, el boyama faaliyetleri, Kur'an öğretimi |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.2.Depremzedelerin Deprem Algıları | Dinî Anlamlandırmalar | Kader, imtihan, ilahî uyarı, ilahî ceza |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.2.Depremzedelerin Deprem Algıları | Seküler Anlamlandırmalar | Depremi doğal olay olarak değerlendirme |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.3.Saha Hizmetine Yönelik Geliştirilmesi Gereken Hususlar | Personel Niteliği | Teorik bilgi, iletişim becerileri, uygulamalı eğitim ihtiyacı |

| Ana Tema | Alt Tema | Kategori | Örnek Kodlar |
|---|---|---|---|
| 2.Saha Uygulamaları | 2.3.Saha Hizmetine Yönelik Geliştirilmesi Gereken Hususlar | Uzmanlaşma ve Süreklilik | Kadın ve çocuklarla çalışan personelin sürekliliği, yas süreci bilgisi |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.4.Sahadaki Vaziyet, İhtiyaçlar ve Depremzedelerin Durumları | Temel İhtiyaçlar | Yemek, su, barınma |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.4.Sahadaki Vaziyet, İhtiyaçlar ve Depremzedelerin Durumları | Psikososyal ve Manevi İhtiyaçlar | Manevi danışmanlık ihtiyacı, yalnız olmadığını hissetme, toplumsal birlik ihtiyacı |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.5.Saha Hizmeti Sırasındaki Zorluklarla Başa Çıkma | Manevi Başa Çıkma | İman, maneviyat, dua, tövbe, Kur'an okuma, aşkın bir varlığa yönelme |
| 2.Saha Uygulamaları | 2.5.Saha Hizmeti Sırasındaki Zorluklarla Başa Çıkma | Sosyal Destek | Birbirinden destek alma, birlikte sahur yapma, sohbet etme, birlikte ibadet etme |
| 3.Saha Sonrası Etkiler | 3.1.Saha Hizmetinden Sonra Meydana Gelen Değişimler | Travma Sonrası Büyüme | Şükür, değerler hiyerarşisinde değişim, empati ve merhametin güçlenmesi |
| 3.Saha Sonrası Etkiler | 3.1.Saha Hizmetinden Sonra Meydana Gelen Değişimler | Varoluşsal ve Manevi Dönüşüm | Dinî pratikleri yeniden değerlendirme, yaşamın anlamını sorgulama, olgunlaşma |
| 3.Saha Sonrası Etkiler | 3.2.Saha Hizmeti Sonrası Tecrübenin Travmatik Etkileri | Psikolojik Etkiler | Kaygı, öfke, huzursuzluk, yoğun olumsuz duygular |
| 3.Saha Sonrası Etkiler | 3.3.Saha Hizmeti Sonrası Psikolojik ve | Dinî ve Manevi Başa Çıkma | İbadet, dua |

| Ana Tema | Alt Tema | Kategori | Örnek Kodlar |
|---|---|---|---|
| | Manevi Sıkıntılar ile Başa Çıkma | | |
| 3.Saha Sonrası Etkiler | 3.3.Saha Hizmeti Sonrası Psikolojik ve Manevi Sıkıntılar ile Başa Çıkma | Sosyal Destek | Aile desteği, yakın çevre desteği |

**3. Tartışma**

Bu bölümde katılımcıların mülakat sorularına verdikleri cevapların analizi ile ulaşılan bulgulara yönelik değerlendirmelere yer verilmiştir. Bulgular sunulurken derinlemesine betimleme yapılmasına dikkat edilmiş ve katılımcıların süreç içindeki deneyimlerini daha iyi açıklamak maksadıyla makale boyutunun sınırları el verdiğince doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Veri analizi neticesinde 3 ana tema ve toplam 12 alt-tema tespit edilmiştir:

1. Saha Öncesi Deneyimler

1.1. Saha Hizmeti Öncesinde Depreme Yönelik Tepkiler

1.2. Saha Hizmeti Öncesinde Psikolojik ve Manevi Durum

1.3. Saha Hizmeti Öncesi Deprem Travmasıyla Başa Çıkma

1.4. Saha Hizmetine Hazırlık

2. Saha Uygulamaları

2.1. Sahada Depremzedelere Yönelik Verilen Hizmetin İçeriği

2.2. Depremzedelerin Deprem Algıları

2.3. Saha Hizmetine Yönelik Geliştirilmesi Gereken Hususlar

2.4. Sahadaki Vaziyet, İhtiyaçlar ve Depremzedelerin Durumları

2.5. Saha Hizmeti Sırasındaki Zorluklarla Başa Çıkma

3. Saha Sonrası Etkiler

3.1. Saha Hizmetinden Sonra Meydana Gelen Değişimler

3.2. Saha Hizmeti Sonrası Tecrübenin Travmatik Etkileri

3.3. Saha Hizmeti Sonrası Psikolojik ve Manevi Sıkıntılar ile Başa Çıkma

### 3.1. Saha Öncesi Deneyimler

**3.1.1. Saha Hizmeti Öncesinde Depreme Yönelik Tepkiler:** 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem, olaya doğrudan maruz kalmayan ancak medyadan takip eden bireylerde de çeşitli psikolojik ve manevi etkiler oluşturmuştur. Bölgeye görevlendirilen Diyanet personelinin yaşadığı bu dolaylı etkilenme, mülakatlarda kendilerine, deprem haberini almalarından sahada görevlendirilmelerine kadar geçen süreçte yaşadıkları duygu, düşünce ve davranışlar sorularak anlaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler düşünceler, duygular, davranışlar ve fiziksel etkiler olmak üzere dört kategori altında incelenmiştir.

Görüşmelerde, sahaya gitmeden önce personelin depremin her an kendilerini de etkileyebileceğini düşündükleri ve yaşamın belirsiz yönü ile yüzleştiklerini dile getirdikleri belirlenmiştir. Bu kategoriye ilişkin bir örnek ifade aşağıda sunulmaktadır:

> "Sadece insanların acıları, yani neden göçük altında kalmaları, ne haldeler, bu düşünceler çok şeydi, kendim hani böyle bir deprem yaşamadım, onların yerine kendimi koyamadım ama yani (duraksama) tabii ki kötü hissettim. İnsanların yani şunu düşündüm mesela bir gün önce yani herkes düşünmüştür gerçi bunu ama yatıyorsun, her şey, yarına planlar yaparak ertesi güne ya da ilerisi için planlar yaparak ama o planların bir anda yok olma şeyi bende daha çok etki etmişti. Yani hayatın bir anda bitebileceğini." (K8, Erkek, 28)

Katılımcılar; korku, şok, kaygı ve üzüntü yaşadıklarını, benzer bir felaketin kendi bulundukları yerde de olabileceğinden endişe ettiklerini; buna karşın depremzedelere yardım etme sorumluluğuyla harekete geçtiklerini belirtmişlerdir:

> "Televizyonda haberleri izlemeye başladıktan sonra durumun gerçekten çok sıkıntılı

olduğunu gördüm. Şahit oldum. ...Ya ne yapacağım edeceğim. Bir yandan şeye karar verdim boş duramazdım. Gerçekten başkaları orada bir yıkım içerisindeyken benim boş durmam benim insanlığıma, düşünceme, yaşayış tarzıma ters olduğu için durmamaya karar verdim. Ne yapabilirim diye düşündüm. Daha sonrasında bütün STK'lara başvurdum." (K14, Kadın, 30)

Katılımcıların yardım etme istekleri belirgin olmakla birlikte, yeterlilik, görevin ağırlığı ve yaşananları taşıyabilme konusunda kaygı yaşadıkları da tespit edilmiştir. Bu kategoriye ilişkin bir örnek aşağıda sunulmaktadır:

"Kendi duygu, düşüncelerim yani televizyondan gördüğümüz kadarıyla tabii ki çok büyük bir travmanın içerisinde oradaki insanlar. Ben ilk önce hani acaba kaldırılabilecek miyim oraya gittiğim zaman, psikolojim kaldırabilecek mi? Birazcık kendimde onun şüphesi vardı. Çünkü duygusal bir yapıya sahibim. Ama dedim ki, oradaki insanlar onlar da benim gibi duygusaldırlar ve bu olayı birebir yaşadılar. Kimisi çocuğunu kaybetti, kimisi eşini, kimisi anne, babası, kardeşini yani herkes orada bir acı yaşadı. Yani onlar da benim gibi duygusal, normal bir insanlardı. O yüzden hani kendini düşünme sen ilk önce yapabileceğin bir şey varsa onu yap. Hani kendimi o şekilde motive ettim." (K2, Kadın, 40)

Katılımcıların depremin davranışları üzerindeki etkileri ile ilgili değerlendirmelerine aşağıdaki alıntı örnek olarak verilebilir:

"Sadece psikolojik değil, psikolojik de illaki etkilendiğimi düşünüyorum da ben bayağı fiziksel olarak da etkilendim. ... Her gün böyle deprem oluyor şeklinde uyanıyordum, kalkıyordum. Eee baya uzunca bir süre bu devam etti. Bir on beş gün kadar devam etti işte böyle deprem olmuş kıyafetimi hani ferace mi alıyorum başörtümü alıyorum çantamı alıyorum kapıya doğru gidiyorum çocuklar beni uyandırıyor. Anne nereye gidi-

yorsun, depremden kaçıyorum güya bu böyle defalarca devam etti yani günlerce devam etti." (K5, Kadın, 45)

Bunların yanı sıra katılımcıların hastalanma ve kas ağrıları gibi fiziksel rahatsızlıklar da deneyimledikleri görülmüştür.

Ölüm tehdidi ve ağır yaralanma gibi travmatik yaşantıların bireylerin yaşamlarında derin etkiler bıraktığı bilinmektedir.[21] Genel olarak tehlikeli ve aniden ortaya çıkan, doğaları gereği olağandışı olan travmatik olaylar, korku, anksiyete, geri çekilme ve kaçınma gibi duyguları ortaya çıkarabilmektedir.[22] Bununla birlikte travmatik olaylara dolaylı olarak maruz kalan bireylerde de benzer olumsuz etkiler görülebilmektedir.[23] Travmatik olaylar olarak tanımlanan depremler, yaşamın doğal akışını kesintiye uğratarak bireyler üzerinde ciddi psikolojik etkiler bırakmaktadır.[24] Felaketler, etkiledikleri kesime göre fert ve yakın çevresiyle sınırlı kalan "bireysel" ve bireyi ve yakın çevresini aşan, toplumun büyük bir kesimini etkileyen "toplumsal" boyutlarda değerlendirilmektedir.[25]

**3.1.2.Saha Hizmeti Öncesinde Psikolojik ve Manevi Durum:** Analiz sonucunda katılımcıların saha hizmeti öncesindeki psikolojik ve manevi durumları iştiyak, güçlü hissetme ve endişe olmak üzere üç kategori altında toplanmıştır. Bulgular, birçok katılımcının deprem-zedelere yardım etme isteği, dinî sorumluluk bilinci ve hizmet motivasyonu ile göreve yöneldiğini göstermektedir. Afet gönüllülüğü ve yardım davranışı literatüründe, prososyal motivasyonun bireylerde anlam duygusunu güçlendirdiği ve kriz dönemlerinde psikolojik dayanıklılığı artırabildiği belirtilmektedir. Özellikle din temelli yardım motivasyonunun, bireylere

[21] Çağay, *Travma Sonrası Stres Belirtileri ve Travma Sonrası Büyümenin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi ve Bir Model Önerisi,* 1.

[22] Özen Yener, "Psikolojik Travmalardan Korunma ve Tedavi", *Kesit Akademi Dergisi* 14 (2018), 217.

[23] Gözde Gökçe - Banu Yılmaz. "Afetlerde Yardım Çalışanları: İkincil Travmatik Stres ve Başa Çıkma", *Türkiye Klinikleri Psychology-Special Topics* 2/3 (2017), 199.

[24] Dilruba Uğurluoğlu - Ramazan Erdem, "Travma Geçiren Bireylerin Spiritüel İyi Oluşlarının Travma Sonrası Büyümeleri Üzerine Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/3 (2019), 835.

[25] Köse - Küçükcan, *Deprem ve Din, 14.*

görev bilinci ve fedakârlık hissi kazandırabildiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda bazı katılımcılar, psikolojik olarak kendilerini güçlü hissettiklerini ve bir an önce sahaya ulaşma arzusu taşıdıklarını belirtmiştir:

> "Psikolojik olarak yıkılmadım, psikolojim iyi gittim. Manevi duygum olarak da iyi gittim. Bir an önce bir şeyler yapabilme hissiyle gittim... sadece üzüntü vardı ama bu beni yıkıma uğratmadı." (K4, Erkek, 36)

Benzer şekilde başka bir katılımcı da göreve yönelik yüksek motivasyonunu şu sözlerle ifade etmiştir:

> "Açıkçası hep hizmet aşkıyla böyle içim içime sığmıyordu... İnsanların hemen böyle yaralarının sarılmasını istiyordum." (K14, Kadın, 30)

Bu ifadeler, afet öncesi dönemde bazı katılımcıların yaşanan felaketi yalnızca bir kriz olarak değil, aynı zamanda dinî ve insani sorumluluk gerektiren bir hizmet alanı olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Din psikolojisi literatüründe, bireyin yardım etme davranışını ibadet, merhamet veya sorumluluk bilinciyle ilişkilendirmesinin, stresli durumlarda anlam odaklı başa çıkmayı desteklediği belirtilmektedir.[26]

Bununla birlikte tüm katılımcılar aynı düzeyde hazır oluş sergilememiştir. Özellikle cenaze hizmetleri gibi yoğun duygusal yük taşıyan görev alanlarında, bazı katılımcıların yeterlilik kaygısı, yanlış yapma endişesi ve mesleki sorumluluk baskısı yaşadığı görülmüştür. Afet psikolojisi alanında, yardım personelinin göreve başlamadan önce belirsizlik ve performans kaygısı yaşayabileceği, bunun özellikle ölümle doğrudan temas gerektiren görevlerde arttığı vurgulanmaktadır. Bu duruma ilişkin bir katılımcı şu ifadeyi kullanmıştır:

"Acaba onların yaralarına merhem olurken onları rahatsız eder miyim diye düşünmüştüm ama hiç öyle olmadı. Onları görünce neye ihtiyaç olduğu zaten gözüküyordu." (K10,

[26] Kenneth I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice.* (New York London: Guilford Press, 1997), 90-120.

Kadın, 46)

Benzer biçimde cenaze hizmetlerinde görev alan bir başka katılımcı, kendisini tam olarak hazır hissetmediğini şu sözlerle dile getirmiştir:

"Hayır, esasında hazır hissetmedim... Cenaze yıkayacağımı hiç düşünmemiştim ve bu beni biraz zorladı." (K4, Erkek, 36)

Bu bulgular, saha öncesi psikolojik ve manevi hazırlığın yalnızca motivasyonla sınırlı olmadığını; görevin niteliğine göre kaygı, belirsizlik ve yeterlilik sorgulamalarını da içeren karmaşık bir süreç olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla afet sahasında görev alacak din hizmetleri personeline yönelik ön hazırlık programlarında yalnızca lojistik bilgilendirme değil, ölümle karşılaşma, yas süreçleri, duygusal dayanıklılık ve manevi destek becerilerini içeren psikoeğitsel ve süpervizyona dayalı hazırlıkların da önemli olduğu değerlendirilmektedir.

**3.1.3.Saha Hizmeti Öncesi Deprem Travmasıyla Dinî Başa Çıkma:** Araştırmada katılımcıların büyük kısmı, depremin olumsuz etkileriyle mücadelede inançlarından destek aldıklarını ifade etmiştir. Buna ilişkin bir katılımcının ifadesi şöyledir:

"İki hafta tatil oldu ya o an hep kendimizi Kur'an'a verdik. Namaza verdik yani dua ile geçmiş oldu." (K1, Kadın, 30)

Veri analizi sonucunda pozitif dinî, işbirlikçi, problem odaklı ve duygu odaklı olmak üzere dört temel başa çıkma kategorisi belirlenmiştir. Katılımcıların, Pargament'in vurguladığı kabullenme, tevekkül ve duaya[27] yoğun biçimde başvurdukları görülmüştür. Ayrıca olumsuz durumları dinî bir bakış açısıyla değerlendirme ve Tanrı ile işbirliği içerisinde baş etme biçimleri de katılımcıların sıkça başvurduğu yöntemler arasında yer almıştır.[28] Bu kategoride değerlendirilen görüşlerden ikisi şu şekildedir:

[27] Ayten, *Tanrıya Sığınmak, 42.*

[28] Pargament, "Acı ve Tatlı", 287.

> "Rızkı veren de O alan da O. Ömrümüzün ne zaman nerede biteceği belli değil. Ne demiş şair mi demişti: "Rahman olan Allah ezelde can saatini kuruvermiş bir de bakmışsın ki o saat duruvermiş" diyor. Tabii ne zaman insanın gideceği belli değil ama tabii şeyler de bu şekilde afetler de olan durumlar da insanı üzüyor ama Allah'tan ki Allah böyle durumlarda şehit mertebesi gibi mertebe bizlere bahşetmiş. Onun için de biliyorsunuz yangında, depremde, boğularak... Onlar da insanın desteği oluyor." (K11, Erkek, 37)
>
> "Musibetin bu dünya için normal olduğunu, imtihan gereği olduğunu, her musibetin içerisinde bir rahmet olduğunu tekrar tekrar hatırladık ..." (K12, Erkek, 33)

Katılımcı ifadeleri, afetlerde vefat edenlerin şehit olacağına dair inancın stresle başa çıkmada koruyucu bir rol oynadığını; bunun yanında problem odaklı ve yürüyüş ile sosyal etkileşim gibi duygu odaklı stratejilerin de kullanıldığını göstermektedir.

Depremden ciddi biçimde etkilenen katılımcıların, travmatik stresle başa çıkmada çoğunlukla dinî inançlarına yöneldikleri; dinin, olayların değerlendirilmesi ve anlamlandırılmasında belirleyici bir rol üstlendiği görülmüştür.[29] Dinî gelenekler, inananlar için olay ve deneyimlere yönelik nedensel açıklamalar üreten anlamlandırma sistemleri olarak işlev görmektedir.[30] Nitekim savaş, deprem, hastalık ve kaza gibi ağır sonuçlar doğuran durumlar karşısında insanların dua ve ibadete yönelme eğilimi gösterdiği bilinmektedir.[31] Din, bireyin baş etme sınırlarını zorlayan krizler ve travmatik olaylar bağlamında yaşanan acının bilişsel ve varoluşsal düzeyde anlamlandırılmasına imkân tanımakta; yüksek stres koşullarında ise önemli bir psikolojik başa çıkma mekanizması sunmaktadır.[32]

[29] Ayten, *Tanrıya Sığınmak, 40.*

[30] *Süleyman Doğanay, "Depremzedelerin Hayatı Anlamlandırma ve Yas Süreçlerinde Dinin Rolü: Nitel Bir Araştırma", ULUM Dinî Tetkikler Dergisi 6/Özel Sayı (2023), 167.*

[31] Hökelekli, *Din Psikolojisi, 90.*

[32] *Aldila Mawlong, "Understanding Religion as a Coping Mechanism in 'Crisis' Situations: A sociological interpretation", Keanean Journal of Arts 8/1 (2021), 41-44; Hussein Ajmal, vd., "Changes in Religious Beliefs and The Relation of Religiosity Posttraumatic Stress and Life Satisfaction After a Natural Disaster", Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 46/10 (2011), 1028.*

**3.1.4.Saha Hizmetine Hazırlık:** Saha hizmetine kısa sürede görevlendirilmelerine rağmen bazı katılımcıların maddi ve manevi hazırlık yaptıkları; bu süreçte asgari ihtiyaçların belirlenmesi, materyal temini ve psikolojik ilk yardıma ilişkin kaynaklardan yararlandıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle manevi bakım sürecinde, afetzedelerin duygularını ifade etmelerine imkân tanıyan psikolojik ilk yardım uygulamaları[33] önem taşımaktadır. Elde edilen veriler, katılımcıların "acil yardım dönemi"[34] kapsamında imkânları ölçüsünde hazırlık yapmaya çalıştıklarını göstermektedir.

### 3.2.Saha Uygulamaları

**3.2.1. Sahada Depremzedelere Yönelik Verilen Hizmetin İçeriği:** Katılımcılar, afetin ilk günlerinde ağırlıklı olarak cenaze hizmetlerinde görev almış; bozulmuş cenazelerle karşılaşmanın kendilerini derinden etkilediğini, buna karşın bu hizmetlerin yakınlarını kaybedenler için önemli bir teselli kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim beklenmedik ve travmatik kayıplar yas sürecini doğrudan etkilemekte,[35] cenaze merasimleri ise hem kaybın kabullenilmesini kolaylaştırmakta hem de yasın tamamlanmasına katkı sunmaktadır.[36] Bu bulgu, defin hizmetlerinin psikolojik rahatlama sağladığını ortaya koyan önceki araştırmalarla da örtüşmektedir.[37]

Katılımcıların bu aşamada daha çok namaz kıldırma, sohbetler düzenleme ve çadır ziyaretleriyle ihtiyaç tespitine yönelmiş oldukları tespit edilmiştir. Literatürde de akut dönemde doğrudan iletişimden ziyade ortamın gözlemlenmesi ve temel fiziksel-tıbbi ihtiyaçların karşılanmasının öncelikli olduğu vurgulanmaktadır.[38]

[33] Zuhal Ağılkaya Şahin, *Manevi Bakım ve Danışmanlık* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2021), 31; Ayşegül Alsan, "Afet Sonrası Psikososyal Destek Sürecinde Manevi/Dini Desteğin Kullanımı", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (Cilt-II), ed. Ali Ayten vd., (İstanbul: DEM, 2016), 337.

[34] Çağla Mağden vd. *Afetlerde Psikososyal Destek Uygulama Rehberi* (Ankara: Yorum Basım Yayım, 2008), 9.

[35] Tezan Bildik, "Ölüm, Kayıp, Yas ve Patolojik Yas", *Ege Tıp Dergisi* 52/ 4 (2013), 225.

[36] Erol Göka, *Hoşçakal* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 169; Ayten Zara, "Kayıplar, Yas Tepkileri ve Yas Süreci", *Yaşadıkça* 73 (2011), 77.

[37] Köse - Küçükcan, *Deprem ve Din, 143.*

[38] Uğurlu vd. "Afet Yaşantıları, Afet Psikiyatrisi ve Bingöl Depremi Sonrası Ruhsal Müdahale Programı", 206.

Mülakatta elde edilen verilerden depremzedelerin yaşadıkları travmayı sürekli dile getirme ihtiyacında oldukları dikkat çekmiştir; katılımcılar ise sabırla dinleyerek onlara eşlik etmişlerdir. Bu tutum, manevi danışmanlığın temel ilkelerinden biri olan geri durma ve dikte etmeme yaklaşımıyla uyumludur.[39] Katılımcı ifadeleri de danışmanlıkta eşitlik ve dayanışma anlayışını yansıtmaktadır.

Araştırma bulguları, afet sonrası psiko-sosyal çalışmalarda sıklıkla ihmal edilen din ve maneviyatın baş etme kapasitesini artıran önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.[40] Zira din, felaketlerin yarattığı belirsizliği anlamlandırma imkânı sunarak bireylerde umut, sabır ve dayanıklılığı desteklemektedir.[41] Katılımcılar, bu çerçevede, sohbet, dua, mukabele ve vaaz yoluyla afetzedelerin başa çıkmasına katkı sağlamış; Ramazan ayına denk gelen süreçte cemaat desteğinin manevi danışmanlığı güçlendirdiği görülmüştür. Bu bulgu, Doğanay'ın depremzedelerle yürüttüğü nitel çalışmayla da örtüşmektedir.[42] Bununla birlikte, dinî ritüellerin uygulanmasında muhatabın ve ortamın hazır olması gerektiği vurgulanmalıdır.[43] Depremzedeler ile ilgili yürütülmüş nitel bir başka çalışmada da inanç, tevekkül, dayanışma ve ibadetler gibi dinî unsurların metaneti artırarak iç huzuru sağlamaya ve manevi bağları kuvvetlendirmeye yönelik katkılar sunduğu tespit edilmiştir.[44]

Çocuklara yönelik hizmetlerde ise gelişimsel farklılıkların etkisi öne çıkmıştır. Bazı çocukların agresif davranışlar sergilediği, bazılarının ise donuklaştığı gözlenmiştir.[45] Bu kapsamda çocuklara yönelik özel çadırlar kurulmuş; oyun, resim ve el boyama gibi etkinliklerle travmanın etkileri azaltılmaya çalışılmış, talepler doğrultusunda Kur'an öğretimi de sürece

[39] Ağılkaya Şahin, *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, 128-130.

[40] Alsan, "Afet Sonrası Psiko-sosyal Destek Sürecinde Manevi/Dini Desteğin Kullanımı", 343.

[41] Köse - Küçükcan, *Deprem ve Din, 147;* İlyas Pür, "Depremzedelere Yönelik Dinî ve Manevî Danışmanlık Uygulamaları", *İlahiyat Alanında Uluslararası Araştırmalar*, ed. Veysel Atmaca (Ankara: Platanus Kitap, 2023),72-89.

[42] *Doğanay, "Depremzedelerin Hayatı Anlamlandırma ve Yas Süreçlerinde Dinin Rolü", 180.*

[43] Ağılkaya Şahin, *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, 172-174.

[44] Doğru, "Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma", 115.

[45] A. Esra İşmen, "Deprem Yaşantısına Bağlı Travma ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/2 (2001), 82.

dâhil edilmiştir. Katılımcı ifadeleri, bu uygulamaların çocukların ilgisini artırdığını ve manevi bakımın ihtiyaçlara göre şekillendiğini göstermektedir.

Öte yandan bazı durumlarda görevlilerin, çocukların kayıplarını zorlayıcı sorularla gündeme getirmeleri olumsuz etkiler doğurmuştur. Bu bulgu, çocuklara yönelik manevi danışmanlığın yetişkinlerle çalışmaktan farklı bir yaklaşım gerektirdiğini[46] ve yeterli eğitim alınmadığında istenmeyen davranışların ortaya çıkabileceğini göstermektedir.[47]

**3.2.2. Depremzedelerin Deprem Algıları:** Depremzedelerin depremi kader, imtihan/uyarı, ilahî ceza ya da doğal olay olarak anlamlandırdıkları belirlenmiş; bu algılara ilişkin katılımcı ifadeleri aşağıda sunulmuştur.

> "Özellikle dinî hassasiyeti olanlarda bunu gördüm. Allah bizim cezamızı verdi. Allah bizim belamızı verdi işte. Kimileri de işte kendini hatalı buluyor. Mesela ben namaz kılmıyordum hocam ya diyor yani haram yedik şunu ettik, Allah da belamızı verdi diye kendini suçlayanlar da öz eleştiri yapanlar da vardı yani açıkçası." (K6, Erkek, 42)

> "...Kabristanı ziyaret ettiğimizde yakınlarını kaybeden insanlarla karşılaştığımızda onların sükûnetli hallerini gördük. Bütün yakınlarını, çocuklarını, torunlarını kaybeden bir Rukiye teyzeyle karşılaştım. O ağlıyordu ve yaşadıklarını anlatıyordu. Bizi fark etmedi. Daha sonra fark ettikten sonra biz de ağlıyorduk çünkü. Dedi ki siz ağlamayın, siz buraya göreve geldiniz, sizin iyi olmanız lazım diye bize telkin etti ve dedi ki bunlar Allah'ın takdiri, Allah'ın takdiri, bunların hepsi bir sınavdır, imtihandır, canı veren Allah alacaktır. O verdiği canları böyle almayı murat etmiş emretmiş yazmış. Bizim onun emrine boyun eğmekten teslim olmaktan başka çaremiz yok ve şu cümlesini hiç unutamıyorum, Allah işinin başında dedi. Üzülmeye gerek yok. Allah işinin başında o

[46] Ağılkaya Şahin, *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, 339.

[47] Ağılkaya Şahin, *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, 212.

bize bakar. Biz yalnız yardımcısız değiliz dedi. O cümleyi unutamıyorum. (duygusallaşma, gözler dolu dolu)." (K3, Erkek, 58)

Dinî inanç, çaresizlik durumlarında bireye dayanma gücü sağlamakta; kadere ve Tanrı'ya atıfla yaşanan olayların anlamlandırılmasına imkân sunmaktadır.[48] Bu yaklaşım, bireylerin zor durumlarla başa çıkmalarına ve ruhsal dengelerini yeniden kurmalarına katkı sağlamaktadır.[49] Pargament, stres kaynağının Allah'ın cezalandırması olarak değerlendirilmesini dinî başa çıkma yöntemlerinden biri olarak tanımlamaktadır.[50] Bu durum, bilişsel düzeyde olaya anlam verme çabası şeklinde değerlendirilmektedir.[51] Nitekim bireyler zor zamanlarında mevcut anlamı korumakta veya yeniden inşa ederek dönüştürmektedirler.[52] Depremi ceza olarak gören felaketzedeler de yaşananlara kendi bakış açılarından anlam yükleyerek psikolojik rahatlama sağlamaktadır.

Katılımcı ifadeleri, depremzedelerin çoğunun depremi dinî kavramlarla, bazılarının ise doğal bir olay olarak yorumladığını göstermektedir. Bu duruma ilişkin bir alıntı aşağıda sunulmaktadır.

"Depremi doğa olayı olarak görenler de var. Depremi bir nevi başlarına gelmiş bir musibet olarak da gören var. Çoğunun bazısının dediği şuydu kendilerinin ya da içlerinde günahkârların olduğu böyle büyük bu musibetin geldiğini, tedbir almadıklarını toplum olarak bütün toplum olarak dejenere olduğumuzu ve maalesef bu dejenere oluşumuzun sonunda bir ahlak çöküntüsü meydana geldiğini ve bu ahlak çöküntüsünün içinde maalesef binalardan tutun da kendimizin de artık sağlam yapılarda olmadığından dolayı en büyük felaketin bu ahlak çöküntüsü olduğuna inanıyorlardı. Depremin daha çok musibet olduğuna inananlar daha orta yaş ve üstü kesim yani Allah'ın bir

[48] Kenneth I. Pargament vd., "Patterns of Positive and Negative Religious Coping With Major Life Stressors", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37/4 (1998), 711.

[49] Asım Yapıcı, "Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2003), 138.

[50] Pür, "Depremzedelere Yönelik Dinî ve Manevî Danışmanlık Uygulamaları", 81.

[51] Kula, "Deprem ve Dinî Başa Çıkma", 251.

[52] Ayten, *Tanrıya Sığınmak, 39.*

musibeti bir cezası olarak görenler öyleydi." (K9, Erkek, 48)

Toman'ın depremzedelerle yürütmüş olduğu çalışmada da katılımcılardan afetlerin sebebini insanların ahlaklı ve düzgün davranış ve tutumlardan uzak olmalarına dayandıran olmuştur.[53] Depremzedelerin deprem algıları konusundaki bu bulgular Köse ve Küçükcan ile Kula'nın araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Köse ve Küçükcan 17 Ağustos 1999 Marmara depremiyle ilgili araştırmasında depremzedelerin depremi dinî boyutlu kavramlarla ve doğa/bilim kavramlarıyla açıklamaya çalıştıklarını ifade etmiştir.[54] Kula ise araştırmasında depremzedelerin depremi anlamlandırırken dinî kavramlara başvurduklarını belirtmiştir.[55] Doğru ise depremzedelerle gerçekleştirdiği çalışmada insana dinî ve ahlaki sorumluluklarını hatırlatan ilahi bir mesaj adlı temanın altında katılımcıların depremi dinî olarak nasıl yorumladıklarını anlamaya çalışırken benzer bir şekilde imtihan ve uyarı kodlarını tespit etmiştir. [56]

**3.2.3.Saha Hizmetine Yönelik Geliştirilmesi Gereken Hususlar:** Saha hizmetlerinde geliştirilmesi gereken yönlere ilişkin analizde, özellikle kadınlar ve çocuklarla çalışan personelin daha kalıcı olması gerektiği belirlenmiş; sık personel değişiminin uyumu ve duygusal bağları olumsuz etkilediği görülmüştür. Bu duruma ilişkin bir ifade aşağıda sunulmaktadır.

> "Yani on gün sonra tekrar bir hoca değişikliği bu onlar için gerçekten travma yapıyor. Bir de bize demiştik ki o zamanki müftümüz yani şey, Kahramanmaraş müftüsü müydü yoksa müftü yardımcısı mıydı konuşma yaparken hani çocuklarla çok sıkı bağ kurmayın profesyonel davranın çünkü size alışırlarsa ayrıldığınız zaman travma yaşarlar. Biz o yüzden profesyonel davranmaya çalıştık çok bir aman aman aşırı sıcaklık göstermeden çocuklarla iletişim kurduk. Fakat çocuklar kendileri bize sarılıyorlardı. Hani biz gittiğimiz zaman sarılmasak bile kendileri sarılıyorlardı işte sizi çok seviyoruz hocam.

[53] Toman, "Travma Sonrası, İnsan Ruhu Üzerinde Dinin Onarıcı Etkisi", 516.

[54] Köse - Küçükcan, *Deprem ve Din, 87.*

[55] Kula, "Deprem ve Dinî Başa Çıkma", 244.

[56] Doğru, "Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma", 111.

> Hani onlar sürekli çok yakınlık gösteriyorlardı. İster istemez bir duygusal bağ oluştu. Hani biz ne kadar profesyonel davranmaya çalışsak da o duygusal bağ illaki oluştu. Çünkü ilgi istiyorlar. Sevgi, ilgi istiyorlar. Hani yaşadıkları olaydan da ötürü ilgiye ihtiyaçları var. Yani biz ne yaparsak yapalım onlar o ilgiyi kendilerine çekmeye çalıştılar. Dediğim gibi orada kalıcı bir hoca olması lazım." (K2, Kadın, 40)

İkinci kategori, sahaya görevlendirilecek personelin teorik bilgi, iletişim becerileri ve uygulamalı eğitimlerle güçlendirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Bu duruma ilişkin bir örnek aşağıda sunulmaktadır:

> "Bence orada edindiğim tecrübeler çerçevesinde Diyanet işleri personeli kesinlikle iletişim becerilerini geliştirmeli. Psikolojik anlamda, manevi danışmanlık anlamında kesinlikle geliştirmeli. Hatta bir tane hocamız vardı. Cenaze arabasından cenazeyi indiriyorlar. İndirirken cenazelerin kokuları var tabii ki ceset kokuyor uzun süre kalmış, ağır bir koku "uf bu ne koku pis kokuyor" filan gibisinden bir tavırla karşılık verince depremzede yakınları üzerine yürüyorlar. "Sen nasıl bizim işte annemize, babamıza, eşimize böyle bir ifadede bulunursun" vesaire diye. Ondan sonra hoca da bir uzaklaştırılıyor, kaçıyor vesaire. Ama bu mesela çok burada suçlu bulacağım hani suçlamak istemem ama hatalı bulacağım bir tavır sergiliyor hoca efendi. Bu kesinlikle düzeltilmeli. Eğitim verilmeli. Diyanet din dilinde de üslupta da bir şeye girmeli formasyona girmeli değişime girmeli. Yoksa kaybedenlerden olmaya devam edecek. Bu anlamda bunu söyleyebilirim" (K8, Erkek, 28)

Katılımcı ifadesi, manevi bakım sunacak kişilerin güçlü iletişim becerilerine ve muhataba yönelik gerçek bir ilgiye sahip olmaları gerektiğini; görevi yalnızca bir yük olarak görenlerin bu süreci sağlıklı yürütemeyeceğini göstermektedir.[57] Ayrıca, depremzedelerin yoğun

[57] Ağılkaya Şahin, *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, 86.

keder yaşadığı bu süreçte cenazelere yönelik yanlış tutumlar, yas sürecini olumsuz etkileyebilmektedir.[58] Bu nedenle, görev alacak kişilerin iletişim becerilerinin yanı sıra yas süreci bilgisine de sahip olmaları etkili destek açısından önemlidir.

**3.2.4.Sahadaki Vaziyet, İhtiyaçlar ve Depremzedelerin Durumları:** Katılımcıların sahadaki değerlendirmeleri, ilk aşamada yemek, su ve barınma gibi fizyolojik ihtiyaçların öncelikli olduğunu göstermiştir. Bu bulgu Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisiyle uyumlu bulunmuştur.[59] Ona göre yeme ve içme gibi fizyolojik ihtiyaçlar, diğer tüm ihtiyaçlardan önceliklidir.[60] Ayrıca katılımcı ifadeleri, depremin ilk günlerinde temiz su, gıda ve barınma gibi temel ihtiyaçlarda ciddi sıkıntılar yaşandığını, ancak sonraki süreçte organizasyonun iyileştiğini göstermektedir. Bu bulgu, Doğru'nun nitel çalışmasında temel ihtiyaçların karşılanamamasına yapılan vurgularla örtüşmektedir.[61] Mekânsal düzenin bozulması depremzedelerde sıkışmışlık ve kayıp duygularını artırsa da katılımcılar olumsuz dinî tepkiler yerine isyan etmeksizin derin bir teslimiyet sergilendiğini belirtmiştir. Bu duruma ilişkin bir ifade aşağıda sunulmaktadır:

> "Açıkçası kimseye şikâyet yani Allah'a dahi mesela yaratıcıdan geldiğinde çok eminler asla şey yoktu yani isyan kesinlikle onlarda yoktu. Ben hatta çok etkilendim. Tek bir kişi de olsaydı diyorum tek bir kişide belki şey yapacaktım derdim ki hani ya kötü etkilemiş ama hepsinde iman hatta daha bence iç içe girmişti; İman ve teslimiyet bayağı iç içe girmişti onlarda öyle gördüm." (K14, Kadın, 30)

İnsan biyolojik, sosyal, psikolojik ve kültürel yönlerinin yanı sıra manevi boyuta da sahip bir varlıktır.[62] Bu nedenle bireylerin manevi açıdan da desteklenmesi gerekmektedir.

[58] Göka, *Hoşçakal*, 151.

[59] Ali Köse - Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 58-59.

[60] Ayten, *Tanrıya Sığınmak, 125.*

[61] Doğru, "Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma", 107.

[62] Halil Ekşi vd., "Maneviyat ve Psikolojik Danışma", *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma,* ed. Halil Ekşi (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 2.

Katılımcılar, deprem sonrası manevi ve dinî danışmanlık ihtiyacının arttığını vurgulamış; dinin afet, Köse ve Ayten'in de ifade ettikleri gibi ölüm ve kayıp gibi durumlarda varoluşsal kaygıları anlamlandırarak psikolojik sağlamlığı desteklediğini belirtmiştir.[63] Pargament'e göre din, teselli ve anlam sağlayarak, kontrol duygusu ve sosyal destek sunmak suretiyle başa çıkma sürecine katkıda bulunur.[64] Katılımcılar, dinî inanç ve ritüellerin depremzedeler için güç ve teselli kaynağı olduğunu; kayıpların kabullenilmesini kolaylaştırarak umut ve dayanıklılığı artırdığını belirtmiştir.[65]

Bir katılımcının, kimsesizler mezarlığında görev yaptığı ve çok sayıda yakınını kaybeden bir uzman çavuşla yaşadığı diyalog, manevi desteğin gerekliliğine anlamlı bir örnek sunmaktadır:

> "Şok evresindeydi ama manevi bir açlık içerisindeydi. Bu ifade bence önemli manevi açlık ifadesi. Böyle biz tam öğle namazı vakti girdi. Orada işte bulduğumuz sularla içme suları tabii ki onlarla şişelerle abdest alıyorduk. Alırken hocam dedi ben de botlarım var alabilir miyim filan diye bayadır namaz kılmamış ama sordu alabilirsin dedim hani çıkarmadan da alabilirsin dedim. Askerlere çünkü cevaz var İslâm fıkhında. Ondan sonra çıkardı aldı şey yapmadı. Orada cenaze, cenazelerin başlarına koyulan tahtalar var. Cenazelerin başlarına koyulan tahtaları yere sermişlerdi biz daha gitmeden önce. Bir ufak bir yer şey mescidi toprak mescit gibi toprak mescit inşa etmişler. Cenaze tahtalarının üzerinde orada birlikte, hep birlikte namaz kıldık. Bir hoca arkadaşımız namazı kıldırdı. Bu arkadaşımız geldi yanıma cenaze tahtasının üstünde yanımda namaz kıldı hakeza. Onu dinledim mesela eşlik etmeye çalıştım. İnanın dinlemekten fazlasını yaptığımı da düşünmüyorum. Dinledim, omuz verdim, sadece onu etkin bir şe-

[63] Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 67.

[64] Köse – Ayten, *Din Psikolojisi, 73-74.*

[65] Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din, 147;* Köse - Küçükcan, *Deprem ve Din, 140.*

kilde dinlemeye çalıştım. Kendi kendimi katmadım olaya. O da aslında konuşmaya ihtiyacı vardı belki. Çünkü arkadaşları orada aslında lay lay lom bir şekilde duruyorlardı ve onlar da depremzedelerdi birlikte konuşacakları çok bir şey yoktu. Bunun üzerine o manevi açlığını orada giderdi bence, geldi namaz kıldı, dua etti." (K8, Erkek, 28).

Katılımcı ifadelerine göre depremzedelerin en önemli ihtiyaçları, toplumsal birliğin sağlanmasıdır ve yalnız olmadıklarını hissetmektir. Bu bağlamda manevi bakım, zorlu süreçte bireye sessizce eşlik ederek önemli bir destek sunmaktadır.[66] Eşlik etmek, değiştirilemez olana birlikte katlanmayı ve acı ile ölümün kaçınılmazlığı karşısında geri çekilmemeyi ifade eder.[67]

**3.2.5.Saha Hizmeti Sırasındaki Zorluklarla Başa Çıkma:** Katılımcılar, özellikle cenaze hizmetlerindeki zorluklara iman ve maneviyatla dayandıklarını; dine yönelmenin travma sonrası büyümeyi destekleyebileceğini ifade etmişlerdir. Benzer bulgular literatürde de yer almaktadır.[68] Böylesi deneyimler, bireylerin anlam arayışı ve psikolojik dayanıklılık geliştirme çabalarıyla birlikte, manevi ya da dinî yönelimlerinin güçlenmesine katkı sağlayabilmektedir.[69] Gören de afet sonrası ikincil travmatik stres yaşayan bireylerin dinî başa çıkma kategorisinde benzer eğilimler gösterdiklerini tespit etmiştir.[70]

Katılımcılar saha hizmetlerinde yaşadıkları güçlüklerle başa çıkarken dua, tövbe ve Kur'an okumaya yöneldiklerini bildirmiştir. Dua, çaresizlik anlarında dindar birey için hem bir yardım çağrısı hem de güç kaynağı işlevi görmektedir.[71] Katılımcı ifadeleri, zorlayıcı durumlarda dinî ve manevi kaynakların temel başa çıkma yolu olarak görüldüğünü; aşkın bir varlığa yönelmenin manevi teselli ve rahatlama sağladığını göstermektedir. Ayten de yürütmüş olduğu bir çalışmasında kutsal ile kurulan ilişkinin kişinin manevi psikolojik boyutuna

[66] Ağılkaya Şahin, *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, 31.

[67] Ağılkaya Şahin, *Manevi Bakım ve Danışmanlık*, 207.

[68] Akkaya Türkol, "Türkiye'de 6 Şubat 2023 Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Dini Başa Çıkma Tarzlarına Göre Travma Sonrası Büyüme Düzeyleri", 68.

[69] Richard G. Tedeschi - Lawrence G. Calhoun, "A clinical Approach to Posttraumatic Growth", *Positive Psychology in Practic, ed.* P. Alex Linley – Stephen Joseph. (Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2004), 407.

[70] Ayşe Burcu Gören, "Afet Sonrası İkincil Travmatik Stres ve Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Depremi Örneği", *Marife* 23/1 (2023), 94.

[71] Michael Argyle, *Din ve Psikoloji*, çev. H. Bünyamin Gök (İstanbul: İz Yayıncılık, 2022), 167-168.

olumlu etkilerini ifade etmektedir [72] Katılımcılar, çaresizlik anlarında güvenme ve sığınma ihtiyacıyla özellikle duaya yöneldiklerini belirtmiştir; dua, önemli dinî başa çıkma araçları arasında yer almaktadır.[73]

Katılımcılar ayrıca yaşadıkları acı ve travmatik manzaralar karşısında birbirlerinden destek alarak teselli bulduklarını vurgulamıştır. Bu minvalde birlikte sahur yapmak, sohbet etmek ve ibadetleri yerine getirmek suretiyle birbirlerine manevi destek sağladıklarını belirten katılımcılar olmuştur. Dinî ve manevi pratikler, kriz ve stres durumlarında etkili bir başa çıkma kaynağı olup bireylerin olayları anlamlandırmasına ve yaşama yönelmesine katkı sağlamaktadır.[74]

### 3.3.Saha Sonrası Etkiler

**3.3.1.Saha Hizmetinden Sonra Meydana Gelen Değişimler:** Katılımcılar saha deneyimi sonrasında şükür, değerler hiyerarşisinde değişim, empati ve merhametin güçlenmesi ile dinî pratikleri ve yaşam anlamını yeniden değerlendirme gibi olumlu dönüşümler yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Alan yazında yer alan araştırmalar, travmatik yaşantıların olumsuz sonuçlarının yanı sıra, "travma sonrası büyüme" veya "travma sonrası gelişim" olarak adlandırılan olumlu değişimlere de yol açabileceğini göstermektedir.[75] Zorlu yaşam krizleriyle başa çıkma sürecinde ortaya çıkan bu olumlu dönüşümler, travma sonrası büyüme kavramıyla açıklanmaktadır.[76] Travma sonrasında bireylerin hayatın değerini daha derinden fark etmeleri, yaşamın anlamını sorgulamaları ve ona yeni anlamlar yüklemeleri bu değişimlerden biridir.[77] Ayrıca kişilerarası ilişkilerde yakınlaşma, empatik davranışlarda artış, hayata yeni seçenekler katma,

[72] Ayten, *Tanrıya Sığınmak, 49.*

[73] Ayten, *Tanrıya Sığınmak, 43.*

[74] Sema Eryücel, *Yaşam Olayları ve Dinî Başaçıkma* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 131.

[75] Ferhat Kardaş - Fuat Tanhan, "Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/1 (2018), 4.

[76] Uğurluoğlu - Erdem, "Travma Geçiren Bireylerin Spiritüel İyi Oluşlarının Travma Sonrası Büyümeleri Üzerine Etkisi", 836.

[77] Fatma Altınsoy, *Travmatik Deneyimi Olan Bireyler İçin Bir Travma Sonrası Büyüme Modeli* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler

varoluşsal deneyimin derinleşmesi ve dinî inançların yeniden şekillenmesi de travma sonrası ortaya çıkabilen olumlu sonuçlardır.[78]

Katılımcı ifadeleri, sürecin olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu sonuçlar da doğurduğunu göstermekte; bir katılımcı yaşadığı acının kendisini olgunlaştırdığını ifade etmektedir:

> "Acı insanı olgunlaştırır. Bu anlamda olgunlaştığımı düşünüyorum. Acısı keşke yaşanmasaydı acı bir tecrübe ama en azından bu acı yaşandığında kayıtsız kalmadık. Omuza omuz vermeye çalıştık. Bundan dolayı mutluyum, huzurluyum." (K8, Erkek, 28)

Frankl'a göre de insanın karşılaşmış olduğu ve kendisine acı ve ızdırap veren durumlar amaçsız değildir. Yaşam, kaçınılmaz olarak acı ve zorlukları da içerir; ancak insan için esas mesele, bu acı içinde bir anlam keşfedebilmektir. Hayatın bir anlam taşıdığı kabul edildiğinde, ıstırap ve ölüm de bu bütünün parçası olarak anlam kazanabilir. Bununla birlikte, bu anlam bireye dışarıdan verilemez; herkes onu kendi yaşam deneyimi içinde bulmak durumundadır. Kişi, bulduğu anlamın gerektirdiği sorumluluğu üstlendiğinde, en ağır ve onur kırıcı koşullar karşısında dahi gelişimini sürdürme gücü gösterebilir.[79]

Psikiyatrist Nevzat Tarhan da kötülüklerin mükemmelliğin bir parçası olarak değerlendirilebileceğini ve mükemmele ulaşma yolunda birer fırsat niteliği taşıyabileceğini belirtmektedir.[80] Nitekim aşkın bir güce inanan ve manevi yönleri güçlü bireyler, travmatik olaylar sonrasında inanç sistemlerinde gelişim yaşayarak olgunlaşma sürecine girebilmektedirler. [81]

**3.3.2.Saha Hizmeti Sonrası Tecrübenin Travmatik Etkileri:** Katılımcılar afete doğrudan maruz kalmasalar da özellikle cenaze hizmetleri sırasında yaşadıkları zorlayıcı deneyimler sonrası yoğun olumsuz duygular bildirmiştir. Örnek olarak kaygı, öfke, huzursuzluk

Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 39.

[78] Çağay, *Travma Sonrası Stres Belirtileri ve Travma Sonrası Büyümenin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi ve Bir Model Önerisi,* 13.

[79] Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Özgür Yılmaz (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2021), 11.

[80] Nevzat Tarhan, "İnsani Değerleri Yüceltmeliyiz", *TRT Akademi* 8/18 (2023), 706.

[81] Uğurluoğlu - Erdem, "Travma Geçiren Bireylerin Spiritüel İyi Oluşlarının Travma Sonrası Büyümeleri Üzerine Etkisi", 855.

gibi duygular hissettiklerini aktarmışlardır. Üstelik katılımcıların çoğu kalıcı bir travma yaşamadıklarını belirtmiş; olumsuz semptomların özellikle cenaze yıkama hizmetinde görev alanlarda daha yoğun olduğu görülmüştür.

Bu durum dolaylı travma belirtileriyle örtüşmekte[82] ve dolaylı travmanın doğrudan travma gibi benzer psikolojik etkiler doğurabileceğini göstermektedtir.[83] Bu bağlamda, felaketten doğrudan etkilenmemiş olsa da yardım sürecine dâhil olan kişilerin yaşantıları, ikincil travmatik stres kavramıyla açıklanmaktadır.[84] Lerias ve Byrne ikincil travmatik stresi, travmatik bir olaya tanık olan, olaya ilişkin bilgi sahibi olan veya yardım süreçlerinde bulunan kişilerin tepkileri olarak tanımlamaktadır.[85]

**3.3.3.Saha Hizmeti Sonrası Psikolojik ve Manevi Sıkıntılar ile Başa Çıkma:** Saha sonrası başa çıkma sürecinde katılımcılar için en belirgin unsurun ibadet, dua ve yakınların desteği olduğu elde edilen verilen ortaya çıkmıştır. Diyanet personeli en çok duaya başvurduklarını mülakatlarda sıklıkla vurgulamıştır. Ailelerinden gördükleri destek de oldukça belirgin bir şekilde bulgulanmıştır, aşağıdaki alıntı bu destek için örnek olarak verilebilir:

> "Bu konudaki en büyük destek ailemdendi, eşimdendi, çocuklarımdandı. Geldiğim günün iki üç gününden beraber hiç benle bir konuda yani hep iyi bir görev yaptığımı iyilik yaptığımı alttan almaya çalıştılar her konuda bana destek verdiler ve eşimin de dediği gibi daha sonradan o ilk geldiğim günleri ben tam hatırlamıyorum ama psikolojik olarak iyi olmadığımı çok agresif olduğumu fevri davranışlar olduğunu hiçbir şey yokken bazen bağırıp çağıra bildiğimi söyledim. Ailemin desteğiyle bu konuyu büyük ölçüde yüzde doksan ailemin desteğiyle geçebildik. Ayrıca buraya geldiğimizde de in-

[82] Yılmaz, "Yardım Çalışanlarında Travmatik Stres", 141.

[83] Gökçe - Yılmaz, "Afetlerde Yardım Çalışanları: İkincil Travmatik Stres ve Başa Çıkma", 199.

[84] Ayla Kahil - Nejla Refia Palabıyıkoğlu, "İkincil Travmatik Stres", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 10/1 (2018), 60.

[85] Yılmaz, "Yardım Çalışanlarında Travmatik Stres", 138.

sanların hocam Allah hayrınızı kabul etsin, Allah hizmetlerinizi kabul etsin, iyi ki gittiniz iyi ki vardınız demeleri önemliydi." (K9, Erkek, 48)

Sosyal destek, kişinin sosyal ağındaki diğer kişilerden aldığı genel destek algısı ya da belirli destekleyici davranışlara ilişkin algısıdır. Bu destek, kişinin işlevselliğini artırabilir veya onu olumsuz sonuçlara karşı koruyabilir. Genel destek ya da belirli destekleyici davranışlar; duygusal, araçsal, bilgisel ve değerlendirici desteği kapsamaktadır.[86] Dua ise zorlayıcı durumlarda etkili bilişsel bir stratejidir.[87] Hökelekli'ye göre dua, insanın fıtri bir eğilimi ve vazgeçilmez bir ihtiyacıdır.[88] Dua aracılığıyla birey Allah ile ilişki kurma ihtiyacını karşılamakta, bu ilişki ise yaşanan rahatsızlıkların giderilmesine ve sorunlarla başa çıkılmasına katkı sağlamaktadır.[89] Bu bağlamda, dua eden kişi Allah'ı her şeye gücü yeten ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek yüce bir varlık olarak görmekte; dualarının kabul edileceği inancıyla Allah'a güven duymaktadır.[90]

[86] Michelle Kilpatrick Demaray – Christine Malecki, "Critical Levels of Perceived Social Support Associated with Student Adjustment", *Social Psychology Quarterly*, 17/3 (2002), 215.

[87] Ayten, *Tanrıya Sığınmak, 42.* Kula, "Deprem ve Dinî Başa Çıkma", 244.

[88] Hökelekli, *Din Psikolojisi, 219.*

[89] Zuhal Ağılkaya Şahin, *Psikoloji ve Psikoterapide Din* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020), 221.

[90] Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2022), 124.

**Sonuç**

Bu araştırma, 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında sahada görev yapan Diyanet İşleri Bakanlığı personelinin deneyimlerine ilişkin çalışmaların sınırlı olması nedeniyle, onların afet sürecinde yaşadıklarını anlamak amacıyla yarı yapılandırılmış mülakatlara dayalı fenomenolojik desenle yürütülmüştür. Bulgular, katılımcıların afetin doğrudan mağduru olmamakla birlikte yoğun dolaylı maruziyet yaşadıklarını; özellikle cenaze hizmetleri gibi yüksek duygusal yük taşıyan görevlerin ikincil travmatik stres belirtilerini artırabildiğini göstermiştir. Analiz sonucunda saha öncesi deneyimler, saha uygulamaları ve saha sonrası etkiler olmak üzere üç ana tema belirlenmiştir.

Katılımcıların deprem öncesi ve saha sürecindeki başa çıkma repertuvarında dua, tevekkül, sabır, Kur'an okuma ve kabullenme gibi dinî inanç ve pratiklerin hem bilişsel anlamlandırma hem de duygusal düzenleme açısından merkezi rol üstlendiği görülmüştür. Bunun yanında sosyal destek, ekip içi dayanışma, hazırlık davranışları ve problem çözme odaklı girişimler de tamamlayıcı başa çıkma kaynakları olarak öne çıkmıştır.

Araştırma bulguları, depremzedelerin manevi ihtiyaçlarının akut dönemde barınma, su ve gıda gibi temel gereksinimlerle iç içe seyrettiğini; güvenlik ve düzen duygusu kısmen sağlandıktan sonra ise manevi danışmanlık, eşlik ve anlam arayışına yönelik taleplerin görünür hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, afet ortamında manevi bakım hizmetlerinin doğrudan öğreten ya da ritüel merkezli bir yaklaşımdan ziyade, muhatabın hazır oluşuna duyarlı, dinlemeyi ve eşlik etmeyi esas alan bir anlayışla yürütülmesi gerektiğini göstermektedir.

Saha sonrası dönemde gözlenen travma sonrası büyüme göstergeleri ise zorlayıcı deneyimlerin yalnızca yıpratıcı sonuçlar doğurmadığını; uygun destek ve anlamlandırma süreçleriyle bireylerin değerler, ilişkiler ve maneviyat düzeyinde yapıcı dönüşümler yaşayabildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda afet müdahalelerinde yalnızca depremzedelerin değil,

sahada görev yapan personelin de psikolojik ve manevi açıdan korunmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

**Alana Katkılar ve Uygulamaya Yönelik Öneriler**

Bu çalışma, deprem sonrası dinî başa çıkma literatürünün ağırlıklı olarak depremzedelerin deneyimlerine odaklandığı bir bağlamda, sahada görev yapan din hizmetleri personelini merkeze alarak alandaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Din hizmetleri personelinin dolaylı travma ve ikincil travmatik stres deneyiminin dinî, psikososyal, duygu ve problem odaklı başa çıkma stratejileriyle birlikte ele alınması, din psikolojisi literatürüne özgün ve sahaya dayalı ampirik bulgular sunmaktadır. Ayrıca çalışmanın, manevi bakımın zamanlaması, içeriği ve sınırlarına ilişkin ortaya koyduğu bulgular, afet ortamında dinî desteğin nasıl ve ne zaman sunulması gerektiğine dair önemli kavramsal açılımlar sağlamaktadır.

Uygulama boyutunda ise araştırma, sahada karşılaşılan iletişim kazaları, yas süreçlerine ilişkin bilgi eksiklikleri ve çocuklarla çalışma güçlükleri gibi risk alanlarını somut örneklerle görünür kılmaktadır. Bu çerçevede, afet sahasında görevlendirilecek personelin iletişim becerileri, yas, psikolojik ilk yardım ve çocuk odaklı manevi destek konularında uygulamalı eğitimlerle güçlendirilmesi; ayrıca saha sonrası dönemde personelin düzenli psikososyal/manevi izlem ve süpervizyon mekanizmalarına erişiminin sağlanması önerilmektedir. Kurumsal düzeyde sürdürülebilir bir eğitim–destek–değerlendirme modelinin geliştirilmesi hem sunulan hizmetin niteliğini artıracak hem de sahada görev yapan personelin uzun vadeli psikolojik ve manevi iyilik hâlini destekleyecektir.

Akademik çalışmalar boyutunda ise Türkiye'de manevi bakım ve destek açısından oldukça önemli rollere sahip olan Diyanet personelinin manevi danışmanlık konusundaki ilgileri, bilgileri ve tecrübeleri ile manevi ihtiyaç ve beklentileri üzerine nicel ve nitel araştırmaların yürütülmesi alandaki önemli açıkları giderecektir. Bu noktada alan araştırmalarına katkı sunacak ölçek ve modellerin geliştirilmesi de kavram ve durumların daha sağlıklı ele alınmasını sağlayacaktır.

**Kaynaklar | References**

Ağılkaya Şahin, Zuhal. Psikoloji ve Psikoterapide Din. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020.

Ağılkaya Şahin, Zuhal. Manevi Bakım ve Danışmanlık. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2021.

Ajmal, Hussein vd. "Changes in Religious Beliefs and the Relation of Religiosity, Posttraumatic Stress and Life Satisfaction after a Natural Disaster". Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology 46 (2011), 1027-1032. https://doi.org /10.1007/s00127-010-0270-7

Aka, Muharrem. "Kahramanmaraş Depremi Sonrası Travmatik Belirtiler, Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 28/2 (Aralık 2024), 956-975.

Akkaya Türkol, Yeliz. "Türkiye'de 6 Şubat 2023 Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Dini Başa Çıkma Tarzlarına Göre Travma Sonrası Büyüme Düzeyleri". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/1 (Mart 2025), 43-71.

Altınsoy, Fatma. Travmatik Deneyimi Olan Bireyler İçin Bir Travma Sonrası Büyüme Modeli. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Alsan, Ayşegül. "Afet Sonrası Psiko-sosyal Destek Sürecinde Manevi/Dini Desteğin Kullanımı". Manevi Danışmanlık ve Rehberlik. ed. Ali Ayten vd., Cilt II/335-347. İstanbul: DEM, 2016.

Apaydın, Halil. Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü. İstanbul: Bilimkent Yayınları, 2016.

Argyle, Michael. Din ve Psikoloji. çev. H. Bünyamin Gök. İstanbul: İz Yayıncılık, 2022.

Aydın, Durmuş. "Afet Sonrası Psikososyal Destek Uygulamaları". İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi 1/9 (2014), 1-9.

Aydın, Mehmet Zeki - Esen, Adem. "Türkiye'de Deprem Zararlarının Çok Olması ile Kader İnancı Arasındaki İlişki". Diyanet İlmi Dergi 33 (1997), 59-74.

Ayten, Ali. Tanrıya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.

Ayten, Ali. Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.

Ayten, Ali - Sağır, Zeynep. "Dindarlık, Dinî Başa Çıkma ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 47 (2014), 5-18.

Ayten, Ali - Yıldız, Refik. "Dindarlık-Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dinî Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 16/1 (2016), 281-308.

Bahadır, Abdülkerim. İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.

Bahadır, Ziynet - Ay, Faruk. "Deprem Kaygısı ve Dini Başa Çıkma". Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 38 (2025), 83-101.

Bildik, Tezan. "Ölüm, Kayıp, Yas ve Patolojik Yas". Ege Tıp Dergisi 52/ 4 (2013), 223-229.

Bozkurt, Veysel. Deprem ve Toplum. İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.

Braun, Virginia – Clarke, Victoria. "Using Thematic Analysis in Psychology". Qualitative Research in Psychology 3/2 (2006), 77-101.

Çağay, Dürü. Travma Sonrası Stres Belirtileri ve Travma Sonrası Büyümenin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi ve Bir Model Önerisi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Demaray, Michelle Kilpatrick –Malecki, Christine. "Critical Levels of Perceived Social Support Associated with Student Adjustment", Social Psychology Quarterly 17/3 (2002),213-241.

Doğanay, Süleyman. "Depremzedelerin Hayatı Anlamlandırma ve Yas Süreçlerinde Dinin Rolü: Nitel Bir Araştırma". ULUM Dinî Tetkikler Dergisi 6/Özel Sayı (2023), 157-190.

Doğru, Çetin. "Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremleri Örneğinde Fenomenolojik Bir Çalışma". Harran İlahiyat Dergisi 53 (2025), 94-124.

Dölek, İskender. "Türkiye'de Doğal Afetler". Türkiye'nin Fiziki Coğrafyası. ed. Hamza Akengin - İskender Dölek. 311-364. Ankara: Pegem Akademi, 2016.

Ekşi, Halil. Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2001.

Ekşi, Halil. Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.

Ekşi, Halil, vd. "Maneviyat ve Psikolojik Danışma". Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma. ed. Halil Ekşi. 1-24. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.

Eryücel, Sema. Yaşam Olayları ve Dinî Başaçıkma. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Frankl, Viktor E. İnsanın Anlam Arayışı. çev. Özgür Yılmaz. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2021.

Göka, Erol. Hoşçakal. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020. Gökçe, Gözde - Yılmaz, Banu. "Afetlerde Yardım Çalışanları: İkincil Travmatik Stres ve Başa Çıkma". Türkiye Klinikleri Psychology-Special Topics 2/3 (2017), 198-204.

Gören, Ayşe Burcu. "Afet Sonrası İkincil Travmatik Stres ve Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Depremi Örneği". Marife 23/1 (2023), 80-100.

Gülmez, Ümmüşerif. Deprem Tecrübesi Yaşayanlarda Dinsel Anlamlandırma Biçimleri ve Tutumları. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Günerigök, Tuğba. Deprem Sonrası Dini Başa Çıkma (2023 Kahramanmaraş Depremi Adana İli Örneği). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Gürsu, Orhan, Söylev, Ömer Faruk, Demirtaş, Bilal. Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Disiplinlerarası Araştırmalar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.

Hökelekli, Hayati. Din Psikolojisi. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

İşmen, A. Esra. "Deprem Yaşantısına Bağlı Travma ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri". Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 1/2 (2001), 80-104.

Kahil, Ayla - Palabıyıkoğlu, Nejla Refia. "İkincil Travmatik Stres". Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar 10/1 (2018), 59-70.

Kardaş, Ferhat - Tanhan, Fuat. "Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi". Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 15/1 (2018), 1-36.

Kızılgeçit, Muhammed vd. "Spiritual Meaning Making and Trauma Recovery: Evaluation of a Psycho-social Intervention for Earthquake Survivors in Turkey". J Relig Health 64, (2025), 4147–4168.

Köse, Ali - Ayten, Ali. Din Psikolojisi. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Köse, Ali - Küçükcan, Talip. Deprem ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme. İstanbul: Emre Yayınları, 2006.

Kula, Naci. "Deprem ve Dinî Başa Çıkma". Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (2002), 234-255.

Lemahmutoğlu, Yasemin. Deprem Bölgesindeki Gönüllülerin İkincil Travmatik Stres Düzeyleri ile Dinî Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2025.

Lincoln, Yvonna S. –Guba, Egon G. Naturalistic Inquiry: Establishing Trustworthiness. USA: SAGE, 1985.

Mağden, Çağla vd. Afetlerde Psikososyal Destek Uygulama Rehberi, Ankara: Yorum Basım Yayım, 2008.

Mawlong, Aldila. "Understanding Religion as a Coping Mechanism in 'Crisis' Situations: A Sociological Interpretation". Keanean Journal of Arts 8/1 (2021), 41-44.

Pargament, Kenneth I. The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice. New York London: Guilford Press, 1997.

Pargament, Kenneth I. "'Tanrım Bana Yardım Et': Din Psikolojisi Açısından Başa Çıkmanın Teorik Çatısına Doğru." çev. Ahmet Albayrak. Tabula Rasa 3/9 (2003), 207-235.

Pargament, Kenneth I. "Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme". çev. A. Ulvi Mehmedoğlu. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/1 (2005), 279-313.

Pargament, Kenneth I. - Abu Raiya, Hisham. "A Decade of Research on the Psychology of Religion a Co ping: Things We Assumed and Lessons We Learned". Psyke & Logos 28/2 (2007), 742-766.

Pargament Kenneth I. vd. "Patterns of Positive and Negative Religious Coping With Major Life Stressors". Journal for the Scientific Study of Religion 37/4 (1998), 710-724.

Pargament, Kenneth, I. vd. "Başa Çıkmanın Dinî Boyutu: Teori, Araştırma ve Uygulamalardaki Gelişmeler". çev. Çiğdem Damla Balaban. Din ve Maneviyat Psikolojisi: Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları. ed. Paloutzian, Raymond F. - Park, Crystal L. çev. ed. İhsan

Çapcıoğlu - Ali Ayten. 377-407. Ankara: Phoenix Yayınları, 2013.

Peker, Hüseyin. Din Psikolojisi. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2022.

Pür, İlyas. "Depremzedelere Yönelik Dinî ve Manevî Danışmanlık Uygulamaları". İlahiyat Alanında Uluslararası Araştırmalar. ed. Veysel Atmaca. 72-89. Ankara: Platanus Kitap, 2023.

Seyyar, Ali - Yumurtacı, Aynur. "Afet Odaklı Acil Manevi Sosyal Hizmet Uygulamaları Bağlamında Türkiye'ye Yönelik Bir Model Önerisi". Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi 5/3 (2016), 1-24.

Tarhan, Nevzat. "İnsani Değerleri Yüceltmeliyiz". TRT Akademi 8/18 (2023), 699-706. Tedeschi, Richard G. – Calhoun, Lawrence G. "A Clinical Approach to Posttraumatic Growth." Positive Psychology in Practice. Ed. P. Alex Linley – Stephen Joseph. 405-419. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc, 2004.

Temiz, Yunus Emre. "6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinde Deprem Korkusu, Dindarlık ve Umutsuzluk İlişkisi". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27/1 (2025), 92-111.

Toman, Hasan. "Travma Sonrası, İnsan Ruhu Üzerinde Dinin Onarıcı Etkisi (2023, 6 Şubat Depremi- Malatya Depremzedeler Örneği)". Artuklu Akademi 12/2 (2025), 504-524.

Tozal, Ayşe Betül. 6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerini Yaşayan Genç Kadınlarda Dini Başa Çıkma (Malatya Örneği). Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Uğurlu, Mehmet, vd. "Afet Yaşantıları, Afet Psikiyatrisi ve Bingöl Depremi Sonrası Ruhsal Müdahale Programı". Düşünen Adam 16/4 (2003), 203-210.

Uğurluoğlu, Dilruba - Erdem, Ramazan. "Travma Geçiren Bireylerin Spiritüel İyi Oluşlarının Travma Sonrası Büyümeleri Üzerine Etkisi". Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 21/3 (2019), 833-858.

Üner Alkan, Neşe. The Distress Reactions of Victims of 1 October 1995 Dinar Earthquake: An Analysis within the Cognitive Theory of Stress and Coping. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Yapıcı, Asım. "Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/1 (2003), 127-165.

Yener, Özen. "Psikolojik Travmalardan Korunma ve Tedavi". Kesit Akademi Dergisi 14 (2018), 216-230.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Yılmaz, Banu. "Yardım Çalışanlarında Travmatik Stres". Klinik Psikiyatri Dergisi 10/3 (2007), 137-147. Zara, Ayten. "Kayıplar, Yas Tepkileri ve Yas Süreci". Yaşadıkça 73 (2011): 73-90.